

T. C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ABIŞ KEKİL BAYULI' NIN 'ÜLKER' ROMANI ÖRNEĞİNDE
KAZAK TÜRKÇESİNDE
YAPILARI BAKIMINDAN
ZARF-FİLLER

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Duygu AKKOCA

Danışman
Doç. Dr. Hikmet KORAŞ

2014-NİĞDE

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Ülker Roman Örneğinde, Kazak Türkçesinde Yapıları Bakımından Zarf Fiiller” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmanın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 27/08/2014.

İmza

Duygu AKKOCA

ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Hikmet KORAS danışmanlığında Duygu AKKOCA tarafından hazırlanan "Abiş Kekilbayulı'nın 'Ülker' Romanı Örneğinde Kazak Türkçesinde Yapıları Bakımından Zarf-Fiiller" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tarih: 01/09/2014

JÜRİ :

Danışman : Doç. Dr. Hikmet KORAS

Üye : Yrd. Doç. Dr. Ramis KARABULUT

Üye : Yrd. Doç. Dr. Enver KAPAĞAN

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun Tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Ömer İSKENDEROĞLU
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan Türk Devletlerinin dilleri de bağımsız bir gelişme şansı elde etmiştir. Kazak Türkçesi, Türk lehçeleri içerisinde en geniş sahada konuşulan Türk lehçesidir. Kazak Türkleri, Türk boylarının kuzey, yani Kıpçak koluna; Kazak Türkçesi de Kıpçak lehçe grubuna dahil edilmektedir. Kazak Türkçesi bugün dağınık olarak Kazakistan, Doğu Türkistan, Özbekistan, Türkmenistan gibi bölgelerde yaşayan Kazaklar tarafından konuşulmaktadır¹. Bu çalışmamızla biz de, Kazak Türkçesi hakkında yapılan araştırmalara bir katkıda bulunmak için Türkçenin anlatım gücünde çok önemli bir yere sahip olan zarf-fiil eklerini, Kazak Türkçesinde kullanılan şekilleri ve işlevleri bakımından incelemek suretiyle ortaya koymaya çalıştık.

Ürker romanını incelerken –p qap ve –y zarf-fiilinin kullanıldığı yapılara çok az rastlayabildik. Birleşik fiil kuruluşlarında –p,-ıp,-ip ve -a,-e,-y zarf-fiillerinin kullanımlarının tek başlarına kullanımlarından daha fazla olduğunu tespit ettik. Bu çalışmamızda her bir maddenin sekiz örnek olmasına çalıştık fakat Ürker romanında sekiz tane örnek bulamadıklarımız da oldu.

Bu çalışmamın hazırlanması sırasında benden desteğini ve yardımlarını esirgemeyen ve bana yol gösteren saygıdeğer hocam Doç Dr. Hikmet Koraş'a, bana her zaman cesaret veren, manevi anlamda desteğini esirgemeyen Sayın Yrd. Doç. Dr. Enver Kapağan'a, kaynak bulmamda yardımcı olan Sayın Yrd. Doç. Dr. Ahmet Büyükkakaş'a, zorlandığım yerlerde çevirilerime yardımcı olan Sayın Prof. Doç. Dr. Jarkınbike Suleymanova'ya sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

Duygu AKKOCA

NİĞDE, 2014

¹ Ahmet Buran-Ercan Alkaya, Çağdaş Türk Lehçeleri, Türkiye ve Türk Dünyası İktisadi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları, Elazığ 1999, s. 251.

ÖZET
ABİŞ KEKİLBAYULI'NIN 'ÜLKER' ROMANI ÖRNEĞİNDE KAZAK
TÜRKÇESİNDE YAPILARI BAKIMINDAN ZARF-FİİLLER
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AKKOCA, Duygu
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hikmet KORAŞ

Hazırladığımız bu çalışma Kazak Türkçesindeki Zarf-fiillerin Yapıları Bakımından incelenmesini içermektedir. Bu çalışmamızın amacı, Kazak Türkçesindeki zarf-fiil eklerinin kullanıldığı cümleleri tespit ederek işlevleri ve anlamları bakımından Türkiye Türkçesindeki zarf-fiil ekleriyle benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymaktır.

Ülker Roman'ındaki zarf-fiillerin geçtiği cümleler bulunarak, tasnif edildi. Türkiye Türkçesine çevirmek suretiyle cümlelerdeki zarf-fiil eklerinin kullanıldığı yerler ve üstlendikleri görevler , anlamları bakımından belirtilmeye çalışıldı.

Ülker Roman'ındaki zarf-fiiller ele alınıp ekler tek tek işlevleri ve kullanıldığı yerler bakımından örneklerle açıklanmaya çalışıldı. Eklerin çevirisi sırasında, özellikle birleşik fiil gruplarında birleşik fiillerin fonksiyonları tam anlamıyla çeviride gösterilemediği için bazı zorluklarla karşılaşıldı.. Verdiğimiz açıklamalarla bunlar biraz olsun giderilmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: zarf-fiil, Kazakça, Türkçe, Birleşik zarf-fiil, Basit zarf-fiil.

ABSTRACT
MASTER THESIS
VERBAL ADVERBS IN TERMS OF STRUCTURE IN KAZAKH
TURKISH IN THE NOVEL ULKER BY ABIŞ KEKİLBAYULI

AKKOCA, Duygu

Turkish Language and Literary Administration

Supervisor: Assoc. Dr. Hikmet KORAŞ

The study prepared consists of the examining of verbal-adverbs in Kazakh Turkish in terms of their structures. The study aims at determining the sentences in which verbal adverbs have been used and shows the similarities to Turkiye Turkish in terms of meanings and functions.

The sentences with verbal-adverbs in the novel Ulker are found and classified. The places where verbal adverbs are used and their duties are shown in terms of their meanings by translating into Turkiye Turkish.

All the verbal adverbs have been handled one by one and they are explained in terms of their functions and places in the sentences by giving samples. Some difficulties have been faced during the translation of the affixions in the work since the functions of combined verbs in combined verb groups can not be translated accurately. By giving explanation, those problems are tried to be eliminated to some extent.

Key Words: Verbal Adverb, Kazakh Turkish, Turkish, Combined Verbal Adverb, Simple Verbal Adverb

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	vi
0. GİRİŞ	1
0.1. ZARF-FİİLİN TARİFİ	1
0.1.1. Türkiye Türkçesindeki Zarf-Fiilin Tanımı ve Çeşitleri	1
0.1.2. Kazak Türkçesinde Zarf-Fiilin Tanımı ve Çeşitleri:	5
0.2. YAPILARI BAKIMINDAN ZARF FİİLLER.....	10
0.2.1. Basit Zarf-Fiüller.....	10
0.2.2. Birleşik Zarf-Fiüller	11
I. BÖLÜM	18
I. İNCELEME.....	18
I.1. YAPILARI BAKIMINDAN KAZAK TÜRKÇESİNDE ZARF-FİİLLER	18
I.1.1. Basit Yapılı Zarf-Fiiller.....	18
I.1.1.1. -p, -ıp/-ip Zarf-Fiil Eki	18
I.1.1.1.1. Ekin Kullanımı	20
I.1.1.1.1.1. Ek Kullanılırken Fiil Tabanında Değişiklik Olması.....	20
I.1.1.1.1.2. Fiil Tabanlarında Kalıplaşarak Zarf Türetmesi	21
I.1.1.1.1.3. Durum, Hal ve Tarz İfadesi	22
I.1.1.1.1.4. Fiil Tekrarlarında Kullanımı	24
I.1.1.1.1.5. -ıp, -ip, -p Zarf-Fiil Ekinin Yardımcı Fiillerle Kullanımı.....	26
I.1.1.2. -a/-e; -y Zarf-fiil Eki	39
I.1.1.2.1. -a/-e.....	40
I.1.1.2.1.1. Ekin Tek Başına Kullanılması	40
I.1.1.2.2. -y	51
I.1.1.2.2.1. Ekin Tek Başına Kullanılması	52
I.1.1.2.2.2. -y Zarf-Fiil Ekinin Tekrar Gruplarında Kullanılması.....	52
I.1.1.2.2.3. Birleşik Fiillerin Kuruluşunda Kullanılması	52
I.1.2. Birleşik Yapılı Zarf-Fiüller.....	55
I.1.2.1. -may/-mey; -bay/-bey; -pay/-pey Zarf-Fiil Eki	55
I.1.2.1.2. Zarf Görevi	56
I.1.2.2. -kalı/-keli; -galı/-geli Zarf-Fiil Eki	56
I.1.2.3. Sıfat Fiil Ekleriyle Kurulan Birleşik Zarf-Fiiller	58
I.1.2.3.1. -QAn Sıfat-Fiil Ekiyle Kurulan Birleşik Zarf-Fiil Ekleri:.....	58
I.1.2.3.1.1. -qanda/-kende; -ğanda/-gende; -qanında/-keninde;-ğanında/-geninde	58
I.1.2.3.1.2. -ğanşa/-genşe; -qanşa/-kenşe, -ğanınşa/-geninşe; -qanınşa/-keninşe (-ğayınşa/-geyinşe; -qayınşa/-keyinşe):	60
I.1.2.3.1.3. -ğanday/kendey;-qanday/-kendey;-ğanınday/-genindey;-qanınday/-kenindey	61
I.1.2.3.1.4. -qanmen/-kenmen; -ğanmen/-genmen.....	62
I.1.2.3.1.5. -qanman/-keman; -ğanman/-genmen; -qandıqtan/-kendikten;-ğandıqtan/-gendikten	63
I.1.2.3.2. -mas/-mes Sıfat-Fiil Ekiyle Yapılan Zarf-Fiiller.....	64
I.1.2.3.2.1. -masta/-mesten; -basta/-besten; -pasta/-pesten	64

SONUÇ	65
KAYNAKÇA	70
ÖZGEÇMİŞ	72

KISALTMALAR LİSTESİ

- age** : Adı geçen eser
agb : Adı geçen bildiri
C. : Cilt
s. : Sayfa
S. : Sayı
TDK : Türk Dil Kurumu
Yay. : Yayınları/Yayınevi
vb. : Ve Benzeri

0. GİRİŞ

0.1. Zarf-Fiilin Tarifi

Zarf-fiil, fiilin zarflaşmış halidir. Zarf-fiiller Türkçenin anlatım gücünü artıran ve geniş kullanım yönüyle diğer dillerden farklılaştıran eklerdir ve Türk Dilinin diğer lehçelerinde de benzer şekillerde kullanılmaktadır.

“Türkçe, çok geniş coğrafyada konuşulan bir dildir. Türkçeyi coğrafi bakımdan Kuzey Türkçesi (Kıpçak Türkçesi), Doğu Türkçesi (Türkmenistan ve İran`da) ve Batı Türkçesi (Türkiye Türkçesi), şeklinde üç ana kola ayırmak mümkündür.”².

Tezimizde konu edindiğimiz Kazak Türkçesi ise Kuzey. Türkçesi grubuna girmektedir³. Ek olarak zarf-fiillerin bütün Türk lehçelerinin müşterek unsurlarından biri olduğunu söylemek mümkündür.

0.1.1. Türkiye Türkçesindeki Zarf-Fiilin Tanımı ve Çeşitleri

Zarf-fiil için Ergin “*gerundium*”⁴, Korkmaz “*zarf-fiil*”⁵ terimlerini kullanmıştır. Gencan ise zarf-fiileri “*ulaç*” ve “*bağ-eylem*” olarak adlandırarak “*Kurduğu önermeyi başka bir önermeye bağlayan eylemsi*” diye de tanımlar⁶.

Zarf-fiiller hakkında bilim adamlarının birbiriyle örtüşen veya örtüşmeyen görüşleri vardır.

Mustafa Öner, zarf-fiili,

² Buran-Alkaya,*age*, s. 251.

³ Buran-Alkaya,*age*,s.251.

⁴ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul 2001, s. 338-339

⁵ Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 983

⁶ Tahir Nejat Gencan, Dilbilgisi, Kanaat Yayınları, İstanbul 1983, s. 199-207.

“Zarf-fiiller hareket hali ifade eden fiil şekilleridir. Bunlar ne fiil çekimleri gibi şekle, zamana ve şahsa bağlanmış bir hareket, ne sıfat-fiiller gibi nesne ifade ederler. İsim gibi kullanılmaz, isim çekim ve işletme eklerini almazlar. Zaten fiillerin zarf şekilleri olarak daima çekimsiz kullanılan kelimelerdir. Zarf-fiiller hareketi şahsa ve zamana bağlamadan bir hal şeklinde ifade eden fiil şekilleri olduğu için hüküm taşıyan bitimli bir hareket değil, hüküm taşıyan çekimli fiillerin fiil zarflarıdır. İsim zarfları vasıf mahiyetinde bir hal, fiil zarfları olan zarf-fiiller ise hareket şeklinde bir hal ifade ederler.”⁷

açıklamalarıyla tanımlamıştır.

Korkmaz, zarf-fiili,

“Zarf-fiiller bir yanıyla fiil, bir yanıyla da zarf özelliği taşıyan gramer kategorileri oldukları için, fiil yönleriyle yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılarlar; zarf yönleriyle de bir oluş ve kılışın, durum ve tarzın bildirme niteliğine sahiptirler. Bu nedenle cümlede, şahsa ve zamana bağlı bir yargı bildirmeyen; ancak yargı bildiren fiillerin yanında, onlardaki oluş ve kılışın, durum ve tarzını belirleyen zarf görevi yüklenirler. Daha kestirme bir anlatımla, zarf-fiiller, fiillerin zarf görevini yapan yardımcılarıdır.”⁸

şeklinde tanımlarken Ergin, hareket hali ifade eden fiil şekillerine *gerundium* demiştir.

“Gerundiumlar fiillerin zarf şekilleridir”⁹ diyen Ergin, zarf-fiil için,

“Asıl hareketin yardımcı hareketlerini ifade eden kelimeler olarak gerundiumlar. Türkçeyi birkaç hareketi basit bir cümle ile karşılayan, böylece cümle kalabalığından uzak tutan bir dil haline sokar. Gerundiumlar isim gibi kullanılmaz, isim çekim ve işletme eklerini almazlar, daima çekimsiz kullanılan kelimelerdir. Onun için gerundiumları tasrif edilmeyen fiil şekilleridir. diye tarif edebiliriz”¹⁰

der. Eckman, zarf-fiili;

⁷ Mustafa Öner, Bugünkü Kıpçak Türkçesi, TDK Yayınları, Ankara 1998, s. 228

⁸ Korkmaz, age, s. 98

⁹ Ergin, age, s. 338-348.

¹⁰ Ergin, age, 338-339

“Gerundium, bir fiilin bildirdiği hareketi, bir zarf-fiil şeklinde ifade eder. Bir fiil olarak, özne, nesne ve zarf niteleyicileri alabilir. İngilizcedeki “subordinate clause” lara tekabül eden kelime gruplarının mantuki fiili gibi görev taşıyabilir; fakat şiir dışında bir cümlenin fiili olarak kullanılmaz”¹¹

şeklinde ifade eder.

Gülsevin ise “Fiil ve gövdelerine getirilen eklerle geçici zarf oluşturan yapılara zarf-fiil denir”¹². şeklinde tarif etmiştir.

Gülsevin, bu tanımında zarf-fiil için geçici ifadesini kullanmıştır. Kullanma gerekçesini de şu şekilde açıklamıştır:

“Geçici zarf demekle sözlüğe madde başı olarak girmeyen zarflar kastedilmektedir. Örnek olarak koş- fiiline –(y)Inca ekini getirdiğimizde koşunca şeklinde bir zarf elde ederiz, ancak bu koşunca zarfını sözlüğe madde başı olarak koyamayız.”¹³

Koraş, zarf-fiilleri;

“Zarf-fiiller, zarflar gibi bir kelime çeşidi olmayıp, cümle içerisinde fiil tabanlarından oluşmuş geçici zarf şekilleridir. Gerçek zarflar gibi müstakil bir zarf-fiilden bahsetmek mümkün değildir. Zarf-fiiller, ekler yardımıyla oluşmuş geçici zarflardır. Fiil tabanlarına gelerek onlardan geçici zarf türeten eklerle ise zarf-fiil ekleri denir.”¹⁴

biçiminde tanımlayarak, fiil tabanlarından zarf oluşturan zarf fiil eklerini yapı itibariyle “asıl ve sonradan oluşmuş”¹⁵ olarak iki bölüme ayırır.

Koç, zarf-fiilleri, “Zarf-fiiller, fiilden türeyen, cümlede fiili zaman ve durum yönüyle niteleyerek genellikle zarf görevinde kullanılan sözcüklerdir.”¹⁶ şeklinde ifade eder.

¹¹ Janos Eckman, Çağatayca El Kitabı (Çev. Günay Karaağaç), Kesit Yayınları, İstanbul 2009, s. 113-121

¹² Gürer Gülsevin (2001), Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-Fiiller, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. II, S. 2, s. 125.

¹³ Gülsevin, *agm*, s. 125.

¹⁴ Hikmet Koraş, “Türk Lehçelerinde Hal Ekleri ve İsim Çekim Ekleri ile Teşkil Edilen (Geçici) Zarf –Fiil Şekilleri ve Türkiye Türkçesinde Karşılıkları”, Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-25 Ekim 2008), C. 3, TDK yayımları, Ankara 2013, s. 2865-2910.

¹⁵ Koraş, *agb*, s. 1-30.

¹⁶ Kenan Koç, Kazak Türkçesi Grameri, Gazi Kitapevi, Ankara 2004, s. 314.

Tiken, zarf-fiilleri, “Zarf-fiil, ulama zarf-fiili olması durumu hariç, hareket ifadeli fiil zarfı yahut hem fiil hem zarf olan kelime yahut da zarf gibi kullanılan fiil demektir”¹⁷ şeklinde tanımlar.

“Bir zarf-fiil, ulama zarf-fiili olarak kullanıldığı zaman çekimsiz fiil (isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil) veya çekimli fiile, kısacası fiile zarf olarak bağlı olmayıp onunla, işlevlerini yüklenerek sıralama, zıtlık vs. ifadelerle ulama yaparak bağlantılı olur.

Mesela koşup (gitmek), düşünerek (söylemek) örneklerindeki zarf-fiiller fiile zarf olarak bağlı; fakat gidip (gelmek), gitmişken (görememek) örneklerindeki zarf-fiiller ise ulama zarf-fiili durumunda olup fiile zarf olarak bağlı değildir.”¹⁸

cümleleriyle de özelliklerini verir.

Vural ve Böler,

“Fiillerden yapılan geçici zarflara zarf-fiil denir. Zarf-fiiller fiillerin tarzını ve zamanını belirten geçici zarflar yaparlar. Demek ki zarf-fiiller, fiillerin zarf şekilleridir.”¹⁹

şeklinde zarf-fiili tanımlar. Vural-Böler,

“Zarf-fiiller tek başlarına zarf şeklinde kullanılırlar veya yardımcı fiillerin önüne gelerek zarf-fiil yaparlar. Birleşik fiillerde daima ünlü şeklinde zarf-fiil kullanılır. Buradaki zarf-fiiller de aslında kendilerinden sonra gelen yardımcı fiilin zarfı durumundadırlar. Fakat yardımcı fiil esas anlamı taşımadığı için zarflıkları kaybolmuş ve esas fiilin yardımcı fiile bağlanmak için girdiği şekil özelliğini almışlardır.”²⁰

şeklinde zarf-fiilin özelliklerini belirtir.

¹⁷ Kamil Tiken, Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf-Fiiller, TDK Yayınları, Ankara, 2004, s. 133.

¹⁸ Tiken, *age*, s. 133.

¹⁹ Hanifi Vural, Tuncay Böler, *Ses ve Şekil Bilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul 2012, s. 252-253

²⁰ Vural-Böler, *age*, s. 254.

Çatıkkaş, zarf-fiilleri, “Fiilerin çekilemeyen hareket hali...” olarak tarif eder ve bunları “cümlede –fillerden yapılan- geçici zarf” olarak nitelendirir²¹.

0.1.2. Kazak Türkçesinde Zarf-Fiilin Tanımı ve Çeşitleri:

Kazak Türkçesinde zarf-fiiller “kösemşe” terimi ile karşılanmaktadır²². Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de farklı şekillerde zarf-fiil tarifleri vardır.

Tomanov zarf fiil için;

“Kösemşeler-etistiktiñ tikeley jiktelmeytin tulğaları. Olardıñ ekinşi bir ereşeligi-kösemşeler belgili bir şaqtı bildirmeydi, ekinşisi sözben aytqanda, olardıñ semantiykası şaqtı bildiruw emec, biraq olar belgili bir şaqtıq mänmen astasıp, iñğaylasıp oturatın qiymbıldı bildiredi, özinen burınqı, özimen mezgildes, özinen keyingi ispen astasıp, aytiluw arqılı sol qiymıldıñ mezgilin ayqındaydı.”²³ (Zarf-fiiller fiilin çekimlenemeyen bir türüdür. Onların ikinci bir özelliği, belli bir zamanı bildirmez, ama zamanla birleşerek hareketin süresini bildirir).

derken, İsayev farklı bir yaklaşım sergileyerek zarf fiili,

“Negizgi qiymul, amaldı bildirip, keyde sol qiymul, amaldı ayqındap turatın, jekeşe, köpşe bolıp bölünbeytin jäne köbinese kurdeli etistiktiñ quramında keletin etistiktiñ türin kösemşe deymiz.”²⁴ (Bazen o hareketi belirten tekil, çoğul olarak bölünmeyen ve genelde birleşik fiilin içeriğinde olan fiilin türüne zarf-fiil deriz.)

diye açıklamıştır. İsayev zarf fiil için daha çok birleşik fiillerdeki kullanımı dikkate alarak bir tarif yapar.

Kazak Türkçesinde zarf-fiiller anlamlarına göre gruplandırıldığı gibi cümle içindeki görevleri bakımından da gruplandırılmış veya asıl zarf-fiil ekleri ve sıfat-fiil

²¹ M. Ata Çatıkkaş, *Üniversiteler İçin Uygulamalı Türk dili ve Kompozisyon Bilgileri*, 2. Baskı, Alfa yayınları, İstanbul 1996, s. 133-134.

²² Emine Gürsoy Naskali, *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, TDK, Ankara 1997, s. 148

²³ M. Tomanov, *Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatiykası*, Qazaq Uwniyversiyteti, Almatı, 1992, s. 187

²⁴ S. M. Isayev, *Qazaq Tili*, Almatı, 1996, 125

ekine getirilen isim çekim ekleriyle yapılan zarf-fiil ekleri olmak üzere Türkiye Türkçesindeki gibi çeşitli şekillerde gruplandırılmıştır.

İsayev Kazak Türkçesindeki zarf-fiil eklerini değişik zaman zarf-fiili, geçmiş zaman zarf-fiili ve gelecek zaman zarf-fiili şeklinde üçe ayırarak değerlendirir²⁵.

-a, -e, -y (Değişik zaman zarf-fiili):

“Fiildeki hareketi, bazen zamanı, vakti veya şartı bildiren fiil türüne değişik zamanlı zarf-fiil denir. Zarf-fiilin bu türü fiilin baştaki türüne ve fiil türüne -a, -e, -y eklerinin birleşmesiyle yapılır.”

şeklinde ifade eder.

-p, -ip, -ip (Geçmiş zaman zarf-fiili):

“Geçmiş zaman zarf-fiili isteği, sebebi, hangi zamanda söylenip durduğu vakitten önce olduğunu bildirir. Geçmiş zaman zarf-fiili de fiilin baştaki türüne ve fiil formasına -ip, ip, p eklerinin birleşmesiyle yapılır.”

şeklinde ifade eder.

-ğalı, -geli, -qalı, -keli (Gelecek zaman zarf-fiili) şeklinde asıl zarf-fiil eklerini üç gruba ayırmıştır

“Gelecek zaman zarf-fiili temel maksatının, zamanının gelecek zamanda olduğunu bildirir. Gelecek zaman zarf-fiili birleşik cümlelere geldiğinde, tamalayan cümlenin yüklemi olup, zamanı bildirir.”

şeklinde ifade eder.

Isqaqov, ise zarf-fiilleri

“Etistik negizderinen arnawlı qosımşalar arqılı casalıp, tiyisti дәrecede shaqtıq, modaldik jāne basqa mänderdi bildiretin erekşe qormalar kösemşeler kategoriyası dep ataladı.” (Fiillere getirilen özel ekler vasıtasıyla yapılan, yeteri kadar zaman, tarz ve başka durumları bildiren başlıca şekiller kösemşeler kategorisi diye adlandırılır.)

şeklinde tanımlar²⁶.

²⁵ Isayev, age, 126

²⁶ A. Iskakov, *Qazirgi Qazaq Tili*, (Morfologiya), Almatı 1974: Mektep Basımevi. s. 316.

İskakov zarf-fiilleri zaman bakımından sınıflandırır²⁷:

“Ötken şaq kösemşe (geçmiş zaman zarf-fiili): -p, -ıp, -ip

Oısı şaq kösemşe (şimdiki zaman zarf-fiili) : -a, -e, -y

Keler şaq kösemşe (Gelecek zaman zarf-fiili) : -ğalı, -geli, -qalı, -keli, -ğanşa, -genşe, -qanşa, -kenşe” olarak üçe ayırmıştır.

Bunlar:

-p, -ıp, -ip

“Kazak Türkçesinde bu zarf-fil eki oldukça fazla kullanılmaktadır. Ötken şaq kösemşe yani geçmiş zaman zarf-fiili yapar. Tek başına (aytıp, körip), aynen tekrarlarında (aytıp-aytıp, körip-körip), karışık tekrarlarında (kelip-ketip, körip-bilip), arka

-a, -e, -y

Bu zarf-fil eki de çok görev üstlenir. Oısı şaq yani şimdiki zaman ve keler şaq yani gelecek zaman zarf-fiili yapar. Tek başına (ayta, söyley, kele), aynen tekrarlarında (ayta-ayta, söyley-söyley, köre-bile, cata-castana), karışık tekrarlarında (ayta-kele, köre-sala) fiillerle onların görevleriyle yadırganmadan birleşip, açıkça görev alır.

Bu ek, -ıp zarf-fil eki gibi fiilin amacını, tarzını, zamanını, sebebini, usulünü, maksadını ve başka niteliklerini bildirir.

Birleşik cümlelerin yan cümlelerinde ve basit cümlelerde yüklem olur. Ayrıca birleşik fiilin ilk parçasıdır (ayta sal, bere tur, ala qoy, qulay ketti, cığıla cazdadı).

-ğalı, -geli, -qalı, -keli

Fiil kök ve gövdelerine eklenerek geçmiş zaman (ötken şaq) ve gelecek zaman (keler şaq) zarf-fiili yapar. (Sizben tanışqalı köp bolğan siyaqtı, körispegeli köp uwaqtı ötti. Sizinle tanışalı çok olmuş gibi, görüşmeyeli uzun zaman oldu.)

²⁷ İskakov, *age*, s. 316-321

Kullanıldığı bazı cümlelerde niyet edilen hareketi bildirir. (Men sizdi ädeyi körgeli, sizben tanışqalı cäne aqıldasqalı keldim. Ben sizi görmek, sizinle tanışmaq ve sizden fikir almak niyetiyle geldim.) Birleşik fiillerde de ilk kelimedede kullanıldığı da olur.

-ğanşa, -genşe, -qanşa, -kenşe

Fiil kök ve gövdelerine eklenerek geçmiş zaman (ötken şaq) ve gelecek zaman (keler şaq) zarf-fiili yapar. (Demalstı üyde ötkizgenşe, sayaxatqa ketsem-şi. Tatili evde geçirinceye kadar seyahate gitsem.)

Kullanıldığı bazı cümlelerde niyet edilen hareketi bildirir. (Xoş saw bol, ey aǵalar, biz kelgenşe;Taz taranǵanşa)”

Yukarıdaki Kazak yazarlarının zarf-fiilleri tasnifine baktığımızda İsayev ve Iskakov'un zarf-fiilleri zaman bakımından ayırırken farklı şekillerde ele aldıklarını görürüz. . İsayev -a, -e, -y zarf-fiiline değişik zamanlı zarf-fiil adını verirken Iskakov –a, -e, -y zarf-fiiline şimdiki zaman zarf-fiili adını vermektedir.

Kazak Türkçesi hakkında çalışma yapan ama Kazak olmayan yazarların tasnifi şunlardır:

Koç ve Doğan zarf-fiil eklerini “ Bazıt Zarf-fiiller ve Zarf-fiil Ekleriyle Yapılan Türemiş Zarflar ” başlıkları altında ele alır²⁸. Koç-Doğan, zarf-fiil eklerini aşağıdaki biçimde açıklar: arkaya (Men bärin körip, bilip, tüsinip, bayıptap otırmın. Ben hepsini görüp, bilip, düşüniüp, detaylı olarak anlamaya çalışıyorum), birleşik fiillerin ilk bölümlerinde (aytıp ciber, süyinip ketip cürme) ve çekimli şekilde (aytıppın, köripsin) kullanılır.

Bu zarf-fiil kelimedede hareketin durumunu, zamanını, sebebini ve başka niteliklerini bildirir ayrıca hareketin gidişatını belirtir.

Basit Zarf-Fiiller:

“-p, (-ıp, -ip, -up, -üp); “Kurduğu zarf-fiile Türkiye Türkçesindeki –ıp, -up zarf-fiilinin verdiği anlamın aynısını veren bu ekin, Kazak Türkçesindeki tek farkı, bünyesinde Türkiye Türkçesindeki gibi bir dar ünlü bulundurmamasıdır. Ünsüzle biten fiillerden sonra eklenmesi durumunda ortaya çıkan –ı, -i ünlüleri ise,

²⁸ Koç, age, 2004 : s. 222, 223

yardımcı seslerdir. Bu ek, zarf-fiile eklendiği fiilin zamanı, yapılma şekli, maksadı, sebebi gibi anlamları verir.

-a (-e, -y); Yaptığı zarf-fiillere Türkiye Türkçesindeki –arak zarf-fiil anlamına yakın bir anlam katar ve temel fiilin gösterdiği iş ve oluşla aynı sırada gerçekleştirilen bir başka iş ve oluşu bildirir. ’

Zarf-Fiil Ekleriyle Yapılan Türemiş Zarf-Füller

-may (-mey, -pay, -pey, -bay, -bey); “Türkiye Türkçesinde –madan ekiyle karşılanabilecek olan bu ek, -p zarf-fiil ekinin olumsuzudur ve –ma olumsuzluk eki ile –y zarf-fiil ekinin birleşiminden oluşmuştur.

-ğanda (-gende, -qanda, -kende); Kazakistan’da basılan gramer kitaplarında söz edilmeyen bu zarf-fiil eki, -gan sıfat-fiil ekiyle –da bulunma hali ekini birleşiminden oluşmuştur ve oluşturduğu zarf-fiillere Türkiye Türkçesindeki –ınca ekinin kattığı anlamı katar. Söz konusu zarf-fiile iş ve oluşun gerçekleştiğini zaman bakımından kesin olarak bildiren bir anlam verir.

-ğanşa (-genşe, -qanşa, -kenşe);Türkiye Türkçesinde “–e kadar” yapısıyla karşılayabileceğimiz bu zarf-fiil eki, zaman veya yer anlamları bildirerek, temel fiilin nereye veya ne zamana kadar yapılacağını belirtir.

-mastan (-mesten, -bastan, -besten, -pastan, -pesten): Oluşturduğu zarf-fiile –may ekinin kattığı anlama benzer bir anlam verir.

-mayınşa (-meyinşe, -bayınşa, -beyinşe, -payınşa, -peyinşe);Türkiye Türkçesindeki “ –madıkça, -medikçe yapısının karşılığı olan bu zarf-fiil eki, Kazakça gramer kitaplarında –ganşa ekinin olumsuzu olarak izah edilmektedir.

-ğalı (-geli, -qalı, -keli);Türkiye Türkçesindeki –alı ekiyle karşılayabileceğimiz bu zarf-fiil eki, oluşturduğu zarf-fiillere “bir zamandan beri” anlamıyla fiilin yapılışında devamlılık işlevi katar. ”²⁹

²⁹ Koç-Doğan, age, 2004, s. 314-315

0.2. Yapıları Bakımından Zarf Fiiller

Türkiye Türkçesi üzerine yapılan gramer çalışmalarında zarf-fiillerin yapısı son dönemde gündeme gelmiştir. Önceki çalışmalarda zarf-fiiller sadece işlevleri ile değerlendirilmişlerdir. Sovyetler Birliğinin dağılması ve yeni Türk cumhuriyetlerinin kurulması ve bunların yazı dilleri ile ilgili yapılan çalışmalarda gösterilen basit veya birleşik tasnifi ilerleyen zamanda Türkiye Türkçesindeki zarf-fiiller için de yapılmaya başlanmıştır. Şimdilik farklı şekillerde adlandırmalar yapılmaktadır. Ancak yapılacak en uygun tasnif bu eklerin basit, birleşik ve geçici birleşik şeklinde üç başlık altında olmasıdır.

0.2.1. Basit Zarf-Fiiller

Korkmaz, zarf-fiilleri, Gerçek zarf-fiiller, ad ve sıfat-fiillerle kurulan zarf-fiiller ve değişik yapıdaki zarf-fiiller olara üç başlıkta değerlendirir. Basit zarf-fiilleri “*gerçek zarf fiiller*” olarak isimlendirir ve gerçek zarf-fiilleri de, “*Her türlü fiil kök ve gövdelerine belirli zarf-fiil eklerinin getirilmesi ile kurulan şekillerdir.*”³⁰ şeklinde açıklar. Korkmaz, -(y)a, -(y)ı, -(y)u, -(y)arak, -(y)ıp, -(y)up, -(y)ınca, -(y)unca, -(y)alı, -madan ve -ken eklerini bu grup içerisinde kabul eder.³¹

Yücel, basit zarf-fiiller adlı bölüme “asıl zarf -fiil” adını verir. Bu bölümde -a, -ı /-u, -alı, -arak, -ınca -ıp, -ken, -madan eklerine yer verirken³² “*Bu eklerin bazıları aslını korumuş, bazıları özel kullanım kazanmış, bazıları da hal eki ve/veya edat olarak kullanılmıştır*”³³ der. Yücel, asıl zarf-fiiller adını verdiği basit zarf fiilleri, aslını koruyan zarf-fiil ekleri ve zarf-fiil sıralamasına girmeyen şekiller olarak ikiye ayırır.³⁴

Yücel, -a, -ı/-u, -alı, -arak, -ınca, -ıp, -ken, -madan eklerini aslını koruyan zarf-fiil ekleri olarak verirken; -(acak) diye (-acak/-dı/-mı/-r/-yor) diye, -alı beri (-alıdan

³⁰ Korkmaz, *age*, s. 984-1038.

³¹ Korkmaz, *age*, s. 984-1020.

³² Bilal Yücel, “Türkiye Türkçesindeki Zarf-Fiil Eklerinin Yapı Bakımından Sınıflandırılması Üzerine”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 9, Sivas 2000, s. 75-112.

³³ Yücel *age*, s. 75-112.

³⁴ Yücel, *agm*, s. 75-112.

beri), -araktan, -dı...-alı, -incaya kadar, -madan önce şekillerini zarf-fiil sıralamasına girmeyen şekiller olarak vermektedir.³⁵

Gencan, farklı bir yaklaşımla kullanışlarını dikkate alarak zarf-fiilleri yapılarına göre ikiye ayırır. Bunları “*Özel Eklerle Eylem Kök ve Gövdelerinden Türeyenler*” ve “*başka ek ve ilgeçlerle ad-eylemlerden, sıfat-eylemlerden türeyen bağ eylemler*” şeklindedir³⁶. birinci başlık altında 1. -ip bağlama ulacı, 2. -erek, -ken, -e...-e durum ulaçları, 3. -ince, -() r –mez artçıl ulaçlar, 4. –eli başlama ulacı, 5. -inceye dek, değin (kadar) bitirme ulacı, 6. -dikçe vakit ulacı, 7. -meden, -dikten sonra zaman ulaçlarını (Belirtme ortaçları vakit, gün, sene gibi sözcükleri belirtince zaman anlamlı ulaçlar olur.) alt başlıklarda değerlendirir³⁷.

Çatıkkaş da gerundiumları sadece işlevlerine göre zarf-fiil ve bağ-fiil olarak ikiye ayırır³⁸.

Tiken, bu gruba basit zarf-fiiller ya da basit ve basitleşmiş ekli zarf-fiiller adını vermiştir ve bu grupta –a, -alı, -arak, -ı, -nca, -ıp, -madan eklerinin varlığını kabul etmiştir³⁹. Tiken, -ken ekini basit zarf fiiller içerisine koymamıştır. –ken zarf-fiilini, “*çekimli fiil/ isim ve zarf-fiil birleşimi olanlar*” başlığı içinde ele alır⁴⁰.

Koraş, “ zarf-fiilleri dikkatlice incelediğimizde -ıp, -up; a, ı, u dışındakilerin vaktiyle birleşmiş olduğunu fakat daha sonra kalıplaştığı için bir bütün gibi algılanmış ekler” olduğunu belirtmiştir.⁴¹ Bu nedenle zarf-fiil eklerini –basit veya birleşik şekillerde de olsa bir bütün olarak algılanan şekle “*asıl zarf-fiiller*” der.⁴²

0.2.2. Birleşik Zarf-Fiiller

³⁵ Yücel, *agm*, s. 75-112.

³⁶ Gencan, *age*, s. 199-207.

³⁷ Gencan, *age*, s. 199-207

³⁸ Çatıkkaş, *age*, s. 133-134.

³⁹ Kamil Tiken, Türkiye Türkçesinde Basit ve Birleşik Zarf-Fiillerin İfade ve İşlevleri, TDAY Belleten, C. I-II, S. 42, Ankara 1999, s. 281-364.

⁴⁰ Tiken, *agm*, s. 281- 364

⁴¹ Koraş, *agb*, s. 1-30.

⁴² Koraş, *agb*, s. 1-30.

Birleşik zarf-fiillerin tasnifi konusunda bir çok görüş orataya sürülmüştür. Bu görüşler arasında benzer olanları da farklı olanları da vardır.

Gülsevin, birleşik zarf-fiilleri, “*Aslen zarf-fiil olarak doğmamış bazı ekler ile eklerin ve/veya edatların düzenli ve kurallı bir biçimde birleşip fiillere ulanarak geçici zarf oluşturduğu yapılara quasi gerundium (Birleşik zarf-fiil) denir⁴³*” şeklinde tanımlar.

“*Türkiye Türkçesinde birleşik zarf-fiillerin sayısını ve sınırını belirleyebilmek oldukça zahmetli bir iştir. Çünkü bu yapılar mustakil birer ek konumunda olmayıp, eklerin veya edatların birleşmesi sonucu oluşmuşlardır. Bu yapılar birleşerek fiillerin zarf-fiil şekline gelmesini sağlarlar⁴⁴*” sağlarlar şeklinde ifade ederek zarf-fiilin özelliklerini belirtmiştir.

Gülsevin, “*birleşik zarf-fiil kavramının zihinlerde gereği kadar yerleşmediğinden ilgili lehçe ve eserlerin dil incelemelerinde de pek değerlendirilmediklerini belirterek*”. Türkiye Türkçesindeki birleşik zarf-fiillerin tasnifini şu şekilde yapmıştır:

A. Ek + Ek Yapısında Olanlar

- a. Sıfat-Fiil + Hal Eki
- b. Sıfat-Fiil + İyelik + Hal Eki
- c. Sıfat-Fiil +çAsInA
- d. Mastar + sIzIn
- e. Mastar + sInA
- f. Mastar +cAsInA
- g. Aynı Fiilin Tekrarı ile

B. Ek + Edat Yapısında Olanlar

- a. Ek(ler) + Başka
- b. Ek(ler) + Beri
- c. Ek + (i)le Birlikte (Beraber)

⁴³ Gülsevin, *age*, s. 125.

⁴⁴ Gülsevin, *age*, s. 125-144.

- d. Ek(ler) + Dolayı (sıyla) (ötürü)
- e. Ek(ler) + Fazla (çok)
- f. Ek(ler) + Gibi
- g. Ek(ler) + Göre
- h. Ek(ler) + Halde
- i. Ek(ler) + İçin
- j. Ek(ler) + (i)la
- k. Ek(ler) + İse
- l. Ek(ler) + Kadar(ıyla) (Dek/ Değın)
- m. Ek(ler) + mI
- n. Ek(ler) + Müddetçe (Sürece)
- o. Ek(ler) + Önce
- ö. Ek(ler) + Rağmen (Karşın)
- p. Ek(ler) + Sebebiyle
- q. Ek(ler) + Sırada (Esnada)
- r. Ek(ler) + Sonra
- s. Ek(ler) + Takdirle
- t. Ek(ler) + Tarzda (Biçiminde)
- u. Ek(ler) + Üzerine
- v. Ek(ler) + Üzre
- w. Ek(ler) + Yerde
- x. Ek(ler) + Yerine
- y. Ek(ler) + Zaman (An/Gün/Yıl)

Korkmaz, birleşik zarf-filin özelliklerini,

“Zarf-fiiller, sıfat-fiiller gibi ad çekimi, iyelik ve çokluk ekleriyle genişletilemezler. Ancak, bazı ad-fiil ve özellikle sıfat-fiiller; iyelik ve ad çekimi ekleri ile genişletilerek zarf-fiil grubuna geçebilirler.”⁴⁵

şeklinde belirtmiştir.

Korkmaz, birleşik zarf-fiilleri, 1. Ad-Fiil ve Sıfat-Fillerle kurulan Zarf-Filler, 2. Yapıca Bunların Dışında Kalan veya Zarf-Fiil Olarak Kullanılan Şekiller, olmak üzere iki ana başlık etrafında toplamıştır.⁴⁶

Korkmaz, ilk grup için

“Bazı ad-fiiller ise sıfat-fiillerin ad çekimi veya iyelik ve ad çekimi ekleriyle genişletilerek zarf-fiil grubuna geçebilir. Türkçenin yapısındaki esnekliğin verdiği bu olanak dolayısıyla, dilimizdeki zarf-fiillerin bir takımı bu yolla oluşturulmuş bulunmaktadır. Böylece bir yandan çeşitli yapım eklerinin, bir yandan da bir sınıftan başka bir sınıfa geçebilme olanaklarının devreye girdiği zarf-fiil oluşumunda, birbirinden farklı, birbirine karşıt veya bazı işlev ve anlam incelikleriyle birbirini okşayan türlerin ortaya çıkmış olması, Türkçeye bu yolla da bir anlatım genişliği, bir anlatım zenginliği kazandırmıştır.”⁴⁷

açıklamasını yapmış ve bu grup içerisinde yer alan zarf-fiilleri şöyle ele almıştır:

“Vasıta Durum Ekleriyle Oluşan Zarf-Fiil Ekleri: -maksızın, -makla, -masıyla ”

“+çA Eşitlik Durum Ekiyle Oluşan Zarf-Fiiller: -dıkça, -madıkça, -dığınca, -duğunca, -casına ”

“Yönelme Hal Ekiyle Kurulan Zarf-Fiiller: -acağına, -asıya ”

“Bulunma Durum Ekiyle Kurulan Zarf-Fiiller: -dığında, -dukta, -acağında, -ışında, uşunda”

“Çıkma Durum Ekiyle Oluşan Zarf-Fiiller: -dıktan, -dığından, -masından, -maktansa”

⁴⁵ Korkmaz, *age*, s. 983-1046.

⁴⁶ Korkmaz, *age*, s. 983-1046.

⁴⁷ Korkmaz, *age*, s. 983-1046.

Korkmaz yukarıdaki grupta verilenlerin dışında kalanları “ *Değişik yapıdaki zarf-fiiller*” başlığıyla ele alarak, “ *Bu gruba giren zarf-fiiller şekil yapıları bakımından bundan önceki gruptan farklı özellik taşırlar. İçlerinde durum eki almamış sıfat-fiil yapısında olanı olduğu gibi, başka gramer birimlerinden olup da işlev ve anlam kayması yoluyla kullanımda zarf-fiil görevi yüklenmiş olanları da vardır. Bunlardan başlıcaları. -r...r maz, -dı mı, -madı ve -sa ekleridir.*”⁴⁸ açıklamasına yer vermiştir.

Gencan, birleşik zarf-fiilleri, “ *Başka ek ve ilgeçlerle ad- eylemlerden, sıfat-eylemlerden türeyen bağ-eylemler, yani ulaçlar*”⁴⁹ başlığı altında toplamıştır.

Tiken, birleşik zarf-fiilleri sekiz başlık altında değerlendirmiştir. Bu değerlendirme şöyledir⁵⁰:

“*Çekimli Fiil/İsim ve Zarf-Fiil Birleşimi Olanlar*

İsim-Fiil ve Çekim Edatı Birleşimi Olanlar

Sıfat-Fiil ve Çekim Edatı Birleşimi Olanlar

Zarf-Fiil Ve Çekim Edatı Birleşimi Olanlar

Çekimli Fiil ve Çekim Edatı Birleşimi Olanlar

Çekimli Fiil ve Zarf Birleşimi Olanlar

İmek Fiili Çekimli Şekli ve Çekim Edatı Birleşimi Olanlar

Çekimli Fiil ve Ünlem Edatı Birleşimi Olanlar”

Koraş, “ *geçici birleşik zarf-fiillerin dikkatle incelendiğinde oluşumlarının genellikle sıfat-fiiller, nadiren isim-fiiller ve onların üzerine gelen hal ve isim çekim ekleriyle yapıldığını belirtmiştir.*”⁵¹

Geçici Birleşik Zarf-Fiiler

Geçici birleşik zarf-fiilleri şu şekilde açıklama yoluna gidebiliriz: Geçici birleşik zarf-fiil ekleri basit zarf-fiil ekleri gibi olmayıp (kalıplaşmamış), sıfat-fiil ekleri ve fiil ismi eklerine hal ekleri, isim çekim ekleri ile eklenti (enklitik) ve

⁴⁸ Korkmaz, *age*, s. 983- 1046.

⁴⁹ Gencan, *age*, s. 199-207.

⁵⁰ Tiken, *agm*, s. 281-364.

⁵¹ Koraş, *agb*, s. 1-30.

edatların bir araya gelip birleşmesi sonucunda bu işlevi üstlenen (Geçici Birleşik Zarf-Fiil) bir birleşik zarf-fiil yapısı söz konusudur.

Koraş, zarf-fiiller dikkatlice incelenirse –ıp, up; -a, ı, u dışındakileri zamanla birleşip ve kalıplaştığı için bir bütün olarak algılandığını ifade eder. Koraş, bu değerlendirmeyi baz alarak zarf-fiil eklerini –basit veya birleşik olsun- bir bütün olarak algılanan şekle asıl zarf-fiiller, birden fazla ekin birleşmesiyle oluşmuş ancak, birleştiği meydana getiren unsurların canlı olarak kullanıldığı şekillere sonradan oluşmuş zarf-fiiller veya geçici zarf-fiiller ifadesini kullanmayı uygun bulmuştur.

Koraş, birleşik zarf-fiiller incelendiğinde, genelde sıfat-fiil, nadiren isim-fiil ve onların üzerine gelen hal ve isim çekim ekleriyle oluştuğunu ifade eder. Birleşik zarf-fiiller için, “ *Ekleşmiş edatlar hariç edat grubu şeklinde teşekkül eden ve cümlelerin yüklemine niteleyen kelime grubu dışında kalan, sıfat-fiil ve isim-fiil ekleri üzerine isim hal eki, isim çekim eki ve edat işlevindeki (enklitik) gelmesi suretiyle oluşan şekillere geçici zarf-fiil* ” demeyi uygun görmüştür.

Koraş, adı geçen bildiride geçici birleşik zarf-fiilleri şu şekilde sınıflandırmıştır:

“ *Sıfat-fiil Eki Üzerine Hal Ekinin Gelmesiyle Oluşan Geçici Birleşik Zarf-Fiiller*

Sıfat-Fiil Eki Üzerine Yönelme Hali Eki Gelmesiyle Oluşanlar

Sıfat-Fiil Eki Üzerine Bulunma Hali Eki Gelmesiyle Oluşanlar

Sıfat-Fiil Eki Üzerine Ayrılma Hali Eki Gelmesiyle Oluşanlar.

Sıfat-Fiil Eki Üzerine İsim Çekim Eki veya Ekleşmiş Son Çekim Edatının

Gelmesiyle Oluşan Geçici Birleşik Zarf-Fiiller.

Sıfat-Fiil Eki Üzerine Eşitlik Ekinin Gelmesiyle Oluşanlar.

Sıfat-Fiil Eki Üzerine Eşitlik Eki ve Diğer Unsurların Gelmesiyle Oluşanlar

Sıfat-Fiil Eki+İyelik Eki+Eşitlik Eki Şeklinde Oluşanlar

Zarf-Fiil Eki Üzerine Pekiştirme Enklitiğinin Gelmesiyle Oluşanlar

Sıfat-Fiil Ekinin Üzerine Bir Yapım Eki Gelmesiyle Oluşanlar Koraş, bildirisindeki tasnifin sonuç bölümünde “*Her şeyden önce birleşik zarf-fiil ve*

geçici zarf-fiil veya geçici birleşik zarf-fiil kavramlarının tartışılıp sınırlarının belirlenmesi gerekir. Bu sınır içine, eskiden beri kullanılan ancak birleşik olan zarf-fiiller (Msl. ar-ak ın-ca, -ma-dan) girecek midir? Birleşik zarf fiilken ses değişmesi ve düşmesiyle kalıplaşmış şekiller birleşik zarf-fiil ifadesi içine dâhil edilecek mi? Yoksa bunlar için kalıplaşmış birleşik zarf-fiil gibi bir terim kullanarak, sadece bu gün kullanılan eklerle teşekkül eden ve cümle içinde geçici zarf türeten kelimeler mi dâhil edilecektir ”açıklamasıyla zarf-fiillerin yapı bakımından tartışılması gerektiğini ifade eder.

I. BÖLÜM

I. İNCELEME

I.1. Yapıları Bakımından Kazak Türkçesinde Zarf-Fiiller

Kazakistanlı araştırmacıların yazmış olduğu gramer kitaplarında zarf-fiillerin yapıları bakımından ayırımına rastlayamadık⁵². Zarf-fiillerin zaman bakımından ayrılmış şekillerini gördük. Türkiyede yazılmış olan Kazak Gramerinin konu edinildiği kitaplarda ise zarf-fillere yapıları bakımından değinilmiş olduğunu da gördük. Biz ise Kazakça zarf-fiilleri yapı bakımından değerlendirirken Türkiye Türkçesindeki gruplandırmaları ele alarak değerlendirmeye çalıştık.

I.1.1. Basit Yapılı Zarf-Filler

Basit yapılı zarf-fiil ekleri bünyesinde başka ekler barındırmaz. Bu zarf-fiil ekleri Kazak Türkçesinde –p, -ıp, -ip ve –a, -e, -y dir.

I.1.1.1. –p/-ıp/-ip Zarf-Fiil Eki

Eski Türkçe’de de işlek olan bu ek, bütün Türk lehçelerinde de yaygın olarak kullanılan zarf-fiil eklerindedir. Aslı eski Türkçe’de –p olan bu ek, ünlüyle biten fiil tabanlarına doğrudan getirilirken, ünsüzle biten fiil tabanlarına dar ünlü olarak gelir.

⁵² Tomanov, Kazak Tiliniñ Tarihi Grammatikası, Mektep Baspası, Almatı1988, s. 225-227. Ş, K, Bekturov-A, Ş, Bekturova, Kazak Tili, Atamura, Almatı, 2008, s. 89-90. Oralbaeva, Qazirgi Qazaq Tili, Ana Tili, Almatı , 1997, s. 189-190. Balaqaev-Sayrambaev, Qazirgi Qazaq Tili, Sanat yayınları, Almatı, 2003, 523-531.

Türkiye Türkçesinde ünlüyle biten fiil tabanlarına eklendiğinde araya –y- yardımcı sesi de dahil edildiğinden asıl –p ekli biçimi artık kullanılmamaktadır. Ünsüzle biten fiil tabanlarına getirildiğindeyse –ıp,-ip,-up, -üp olmak üzere ünlü benzeşmelerine göre dört şekilde kullanılmaktadır.

Kazak Türkçesinde asıl biçimi olan –p li şekli korunan bu zarf-fiil ekinin üzsüzle biten fiil tabanlarına getirildiğinde dar ünlülerden birinin (-ıp, ip, -up, -üp, -ap,-ep)araya yardımcı ses olarak girdiğini örneklerde görüyoruz. Ayrıca Kazak Türkçesi'nde –l ünsüzüyle biten fiillerde –p zarf-fiil eki getirildiğinde son sesteki bu ünsüzün düştüğünü görüyoruz. Bop<bolup, kep<kelip, kap<kalıp vb..

Kendisi gibi –p sesi ile biten fiil tabanlarına getirildiğinde ise son ses –p'nin değişerek –v'ye dönüştüğü görülmektedir. Jap-ıp<jab-ıp<jav-ıp (kapayıp)

*Eski Türkçede ünlü ile biten tabanlara –p şekli, ünsüzle bitenlere, ekseriya, -ıp, -ip, son hecesi yuvarlak ünlü olanlardan sonra –up, -üp gelir; n ağzında –ap, -öp olarak geçer*⁵³.

-p zarf fiili, şahıs ve teklik çokluk bakımından bağlı olduğu fiilin fonksiyonlarına sahiptir;iş ve hareketin, kendisinden sonra gelen fiilden önce olup bittiğini gösterir. Rastgele, söylenilmemiş, bir özne değişimi söz konusudur.

*Tasviri fiillerde, ve bilhassa, belki de sadece, bar-, yorı-, kod-, käl-, kal-, tur- vs. gibi hareket bildiren fiillerde –p;-u zarf-fiili olarak kullanılır*⁵⁴.

Türk dilinin her safhasında çok kullanılan bu ek Karahanlı Türkçesinde –p/- (ı)p /-(i)p; -(u)p/-(ü)p şeklindedir. Eski Anadolu Türkçesinde çok kullanılan –uban, -üben upan, -üpen Karahanlı metinlerinde az kullanılır .⁵⁵

Bu ek Harezmi Türkçesinde –p, -ıp, –ip, -up, -üp şeklindedir. –p'nin biraz daha genişletilmiş şekli olan –pan eki de kullanılır .⁵⁶-p türü eski dillerde de yeni dillerde de aktif olarak kullanılan tür. Aslında fiil yüklemine hareket kadar veya aynı zamanda olan hareketini bildirir. Eski Türk dillerinde bu tür –pan, -pen şeklinde

⁵³ A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, (Çev. Mehmet Akalın), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 84-87.

⁵⁴ Gabain, age. 1988, 85

⁵⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesi Grameri,TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 171-175.

⁵⁶ Janos Eckman(Çev. Osman Fikri Sertkaya), Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, TDK Yayınları, Ankara1996, s.24-26.

kullanılmıştır. Eckman'ın “bağlayıcı gerundium” adını verdiği –p zarf-fiili Çağatay Türkçesinde –p, -ban /-ben biçimindedir.⁵⁷

*Modern Kazak Türkçesinde şuan –p, -ıp, -ip şeklinde kullanılmaktadır*⁵⁸.

I.1.1.1.1. Ekin Kullanımı

Ek ünlüyle biten fiillerden sonra –p şeklinde, ünsüzle biten fiillerden sonra ünlü uyumuna göre –ıp veya -ip şeklinde gelir. Ek tarz ve hal bildirdiğinde nitelediği fiil kendi anlamında kullanılır, diğer durumlarda nitelediği yardımcı fiil kendi anlamı dışında kullanılır.

Türkçede genellikle ek fiil tabanına göre bazı değişikliklere uğrar veya ekin ünlüsü değişir. Kazak Türkçesinde istisnai olan bazı durumlar vardır. Bazı durumlarda –p zarf-fiil eki gelen fiil tabanlarında değişiklik olur.

I.1.1.1.1.1. Ek Kullanılırken Fiil Tabanında Değişiklik Olması

Kazak Türkçesi'nde –l ünsüzüyle biten fiillerde –p zarf-fiil eki getirildiğinde fiilin sonundaki ünsüz düşer.

Söytti de, buyırq kütpesten masatı kilemnen tömenirek, qoşqar müyiz qızıl ala sırmaqtıñ şetine **kep (kelip)** tize бүкті. (7:1) (*Sonra emir beklemeden ipekten yapılan aşağı tarafı koç boynuzundan beslenmiş halının üstüne gelip oturdu.*)

At suwıtıp alayın **dep**, juwsanı men japağı qalın köldeuw oydıñ ortasındağı alda tömpektiñ qasına **kep (kelip)** toqtadı. (9:1) (*Atı biraz dinlendirmek niyetiyle, pelini ve yapağı gibi yumuşak otları bol, gölü andıran bir ovanın ortasındaki, biraz yüksekçe toprak yığının yanına gelip durdu.*)

Kökjiekten jalğız quyın **bop (bolup)** qılañ bergen şañ endi, mine, jan-jaqtan uyısıp tutasa bastadı. (10:2) (*Ufuktan tek hortum olup yükselen toz, şimdi işte dört bir yandan aynı noktaya hücum ederek birbirleriyle karışıp birleşmeye başladı.*)

⁵⁷ Eckman, age, 2009, s.113-121.

⁵⁸ Tomanov, age, 188.

Ayağı qara jerge şege **bop (bolup)** qadalıp qalğanday. (15:1) *(Ayakları sanki kara yere çivi gibi olup çakılmış.)*

Sodan beri Sayram men Märtöbe Qazaq kökiregine bayağı zamanniñ oralmas elesi, öşpes ökinişi, jazılmas jarası **bop(bolup)** ornadı. (70:1) *(O zamandan beri Sayram ile Martöbe, Kazak'ın yüreğine, eski zamanın bir daha geri dönmeyecek hatırası, asla sönmeyecek pişmanlığı ve ebediyete kadar iyileşmez yara olarak yerleşti.)*

Ne de bolsa, osı bir şetsiz-şeksiz ulanğayır ölke pälen künnen beri jolsogtı **bop (bolup)** kele jatqan tüsi bölek, türi bölek, kiyimi bölek, jürisi bölek beysauwbat adamdardıñ işterin pıstırıp, esterin tandırıp, äbden meziqip, <qaydan qeldikke> tüsireyin dep, ädeyi bezerip jatqanday. (202:1) *(Ne olursa olsun, bu uçsuz bucaksız dünya, nice gündən beri yol katetmekten yorulmuş, bitkin bir halde gelmekte olan, çehresi farklı, boyu posu farklı, giyimi farklı, yürüyüşü farklı, yabancı insanları sıkıntıdan patlayacak hale getirip, aklını kaybettirip, canından iyice bezdirip <nereden de geldik buraya> dedirtip pişman ettirmek için, özellikle sert, soğuk ve ıssız bakıyor.)*

Biraq olar Şiñğıs äuwletinen şıqqan külli Moñğulğa ortağ xandarğa täuweldi **boptı(bolup)**. (72:1) *(Ama onlar, Cengiz sülalesinin mensubu olan Moğolların hepsine ortak hanlara tabi olmuşlardır.)*

Şeruwdi üsterine qaküreñ qızıl mänji kiygen, üş-üş kisi **bop(bolup)** bir-bir tuw üstağan tuw köterşiler aştı. (76:1) *(Geçit törenini, kan gibi koyu kırmızı manci giymiş, üçer üçer kişi olup, birer birer tuğ tutan bayraklar açtılar.)*

Kerneyşilerden keyin etekleri jer sıyrıp, malınğan sarı şapan jamılıp, qos qatar **bop(bolup)** lamalar ötti. (76:2) *(Onların arkasından da etekleri yeri süpürerek, dökümlü, uzun sarı kaftan örtünmüş, çiftler çiftler bir saf oluşturmuş lamalar geçti.)*

I.1.1.1.1.2. Fiil Tabanlarında Kalıplaşarak Zarf Türetmesi

-p zarf fiil eki bazı fiil tabanlarına gelerek zarflar türetir.

Al aldiyyar patşanıñ jibergen gramotasın qaşan almaqşısız?_ **dep** suradı. (2c.25:1) *(Ama, hükümdar çarımın gönderdiği fermanı ne zaman almayı düşünüyorsunuz?_ diye sordu)*

Äuweli mınauw ipi-ipi biylerdiñ birqatarınıñ auwız lämin bayqap köreyin, _**dep** ornınan köterildi. (2c.25:2) *(Öncelikle şu büyük biylerin bazılarının ne diyeceklerine bir bakalım, diye yerinden kalktı.)*

Nağız şırğalañ endi bastalatın şığar>, _**dep** oyladı Tevkelev qulaniyektenip qalğan küñşığıs jaqqa bir qarap qoyıp. (2c.25:3) *(Gerçek telaş herhalde bundan sonra başlayacaktı” , diye düşündü Tevkelev, şafak saçan doğru tarafa bakarak.)*

<Kımızdarı da Qalmaqtardikinen özgeşeleuw>, _ **dep** oyladı, körgeñ-bilgeniniñ bärin iştey jipke tize bastağan elşi. (2c.9:1) *(“Kımızları da Kalmuklarınkinden farklı” diye düşündü, öğrendiklerinin tümünü içinden ipe dizmeye başlayan elçi.)*

Jer tübinen <qol astımdağı ulısımnen bodanıña kirem> **dep** elşi şaqırtıp, ol kelgende soqıyğan qara basınan başqa jan şıqpasa, tiridey jerge kirgeni de. (350:1) *(Uzak diyardan “Emrim altındaki ulusunda itaatine gireceğim” diye elçi çağırıp, o geldiğinde parlayan kara başından başka kimse çıkmazsa, diri diri yere girdiği gündür.)*

Olar xan ordasınan bir-bir bağlan jep: <Patşağa bizdiñ atımızdan elşi attandırırıña kelisemiz> _ **dep** tarastı. (350:1) *(Onlar , han meskeninden birer ekmek yeyip “Çara, bizim adımıza elçi göndermene razıyız. ” diye dağıldılar.)*

Endeşe, aqsaqaldardıñ jiyınına orısqa odaq bol dep elşi attandırırıyq **dep** ruqsat ap, elşiğe bodan bolamız **dep** aytkızsaq qaytedi? (349:1) *(Öyleyse, aksakallar meclisinde “Rus’la birleşecegiz” diye elçi göndermek için izin alıp, elçiye de “tabi olacağız” diye söyletsek ne olur?)*

<Aqır zaman bolarda qara Qıtay qaptaydı> **dep** kitapta jazılğan ğoy. (343:1) *(“Ahir zaman olurken, kara Çin kaplar, ” diye kitapta yazılmış ya.)*

I.1.1.1.1.3. Durum, Hal ve Tarz İfadesi

-ip, -ip, -p eki, **durum zarfı olarak** eylemin nasıl gerçekleştiğini gösteren ve Türkiye Türkçesi'nde **-arak, -erek** ekleriyle karşılanan anlamıyla kullanılır.

Ayta qoyarlıq xabar şamalı, _ dedi qapsağay qara, köpten beri ustara tiymey tikireyip turğan qıltanaq şaşınıñ arasınan jilt-jilt domalap jatqan bürge tamşılardı jenñimen jasqap. (7:1) *(Anlatacak havadis pek az, dedi yapılı, uzun boylu, kara yağız adam, çoktandır ustura değmeyip dikleşmiş saçlarının arasından ıslı ıslı yuvarlanan ter damlalarını yeniyile engelleyerek)*

Tirşiliktñ baqşiyğan kündizinde de tirseginen tistelep tınışın alıp jürgen qaydağı bir simsik sauallardan solay qaşıp qutulmaqşı boladı. (23:1) *(Dirliğin aydınlık gündüzünde de dirseğinden ısırarak huzurunu kaçırın, ne idiği belli olmayan, sinsi suallerden şimdi de böyle kaçmak, kurtulmak istedi.)*

Siydor Efıymoviç, qalay tez oralğansız?!_ dep sıñğıray şıqqan dauwısınan taniy ketti. (206:1) *(Sidor Efımoviç, ne kadar çabuk dönmüşsün, diyerek cıvıldayan sesinden tanıdı.)*

Jol bolsın, _dedi käriyya kesedeği şayın soraptap. (55:2) *(Yolun açık ola, dedi ihtiyar kasedeki çayını yudumlayarak.)*

Taylannıñ üyi de bulardıñ añğa minetin uşqır kersılañ attarınıñ äneuwgiden beri taqımdarın ayamay kerip tastağan alatağanaq jılmağay üstirttiñ kenet kürt sınıp kemerlenip bitetin kün batış şetindeği sonday bir jımısqa anğardıñ tübindeği jılımşı bulaqtıñ basında eken. (24:1) *(Taylan'ın evi de bunların av için bindikleri, rüzgar gibi hızlı, güzel ve zarif küheylanlarının ayaklarını, birkaç günden beri acımadan gererek yaran, ala benekli, dazlak yükseltelerin aniden, pat diye kesilerek bir daire şeklinde bittiği güneydoğu kısmındaki, öyle bir kuytu vadinin dibinde, ölgün akan bir pınarın başında imiş.)*

Endi qay jaqqa jorıqqa attanbaq eken? _ dep kelse kerek. (349:1) *(Şimdi ne tarafa hücum edilecek acaba? diyerek gelmiş.)*

Orıs qazınasın tespey sorıp jatqan özge buratana jetpegen dey, endi mınauw en dalada öz köleñ kesimen özi jarısıp jürgen äuweyi köşpendilerdi aq patşağa ayt bergizdirgeli keledi deydi. (204:1) *(Rus hazinesini delmeden, sömürmekte olan başka sığıntılar yetmiyormuş gibi, şimdi de şu engin bozkırda kendi gölgesiyle yarışarak yaşayan, havai göçebelileri de idaremize alıp beslemek ve bunun içinde Ak Çar'a ant içirmek istediklerini söyledi.)*

-ip, -ip, -p zarf-fiil eklerinin **-ip, -ip** eki işlevinde kullanılması.

Çalıştığımız romanda **-ip,-ip,-p** zarf-fiil eklerinin **-ip, -ip** eki işlevinde kullanılmasına iki örnek tespit edebildik.

Köz uşınan kölkildep diñkeñdi qurtıp turadı da qasına jaqındaşañ, jer tistegen jatağan töbe bol**ıp** şığa keledi. (205: 1) (*Göz ucunda dalgaanarak durur durur, bütün sinirlerini alt üst eder, yanına yaklaştığında ise, yeri ısırıldığı gibi uzanmış, ufak bir tepe olup çıkıyor.*)

Torğıl bürkit ne bol**ıp**, ne qoyıp jatqanına tüsinbegendey, gürs-gürs ün şıqqan jaqqa qaray moynın kerenauw sozıp qanatın qomdap, birer talpınıp qoydı da, otıra berdi. (207:1) (*Alaca kartali neler olup bittiğini anlamamış gibi, güm güm eden sesin geldiği tarafa boynunu gönülsüz uzatıp, kanatlarını yavaşça kaldırıp indirdi, uçacakmış gibiydi, ama oturmaya devam etti.*)

I.1.1.1.1.4. Fiil Tekrarlarında Kullanımı

-ip, -ip, -p zarf-fiilinin asıl eylemin nasıl yapıldığını, yönünü, şiddetini, derecesini bildiren ikilemelerde kullanılır.

-ip, -ip, -p zarf-fiilinin fiil tekrarlarında kullanımına üç örnek tespit edebildik.

Bar**ıp**-bar**ıp** jalp etip otıra ketedi. (2c.12:1) (*Var**ıp**-var**ıp** çömeldiler.*)

Är jer-är jerge bitir**ap**-bitir**ap** şaykas salıp jürgen şoq-şoq oyrat qurıp bituwge aynalıptı. (334:1) (*Her yere dağıl**ıp** dağıl**ıp** savaşarak gezen grup grup Oyrat yok olup bitmeye başlamış.*)

<Qılış, nayzalarıñdı tarta turındarşı!> degendey, keskilesip jatqandardıñ töbelerine tön**ip**-tön**ip** barıp, qarq-qarq dep qaytadan qalıqtap şığa keledi. (276:1) (*“Kılıç ve mızraklarınızı çeke durun!” diyormuşçasına savaşanların tepelerine dön**üp** dön**üp** bakıp, gark gark diye tekrar süzülerek uçmaya başlıyorlar.*)

I.1.1.1.4.1. Eş Anlamlı Fiillerde Kullanımı

-ıp, -ip, -p zarf-fiilinin asıl eylemin nasıl yapıldığını, yönünü, şiddetini, derecesini bildiren ikilemelerde kullanılır.

-ıp, -ip, -p zarf-fiilinin eş anlamlı fiillerde kullanımına altı örnek tespit edebildik.

Qazaq üşin qay zamanda da aşı**ıp**-şaşı**ıp** jatğan arğayın dünüye endi, mine, ayaq astınan quwıqtay quwırılıp şığa keledi. (71:1) (*Kazak için daima açılmış saçılmış yatan, açık yürekli dünya, işte burada, aniden sidik torbası gibi büzülüverdi.*)

İşterindeki eñ köbi de Qazaqtarmen körşiles köş**ip**-qon**ıp** jüretin qoşauwıttar sekildi. (72:1) (*Bunların arasında sayısı çok olanı da Kazaklara komşu olan, Kazak bozkırlarına yakın yerlerde konar göçerek yaşayan Koşavıtlar olsa gerek.*)

Al oyrat quwansa, qabağınan qar jauwıp, arqır**ıp**-kürkire**ıp**, aybındanıp ketetin körinedi. (75:1) (*Oyrat sevindiğinde ise, kaşları çatılıp, bağırır haykırır heybeti daha güçlenirmiş.*)

Endeşe, qay küni qay ajdaha kelip jep keter eken dep qaltır**ıp**-dirildep otıra beremiz be? (344:1) (*Öyleyse, ne zaman bir ejderha gelip de yiyip gider acaba, diye titreye titreye oturmaya devam mı edeceğiz?*)

Älginde ğana tım-tırıs sülesoq kölbep jatqan Qaratauwdıñ tänindeki san jetpes jaqpar tastarğa ayaq astınan jan bitip oqır**ıp**, kisinesip, baqır**ıp**-şaqır**ıp**, şaqır-şuqır tisin qayrap, oybaylap, boqtasıp tayday tuwlap alaman-asırdı salıp jatqanday. (275:1) (*Geçmişte sessiz,halsiz, düz bir şekilde yatan çok taşlar hemen canlanıp, bağırıp çağırıp, şakır şukur dişlerini gıcırdatıp, çok kötü ses çıkarıp, kötü söz söyleyip, tay gibi atılıp savaşıyor gibi.*)

Jer men kökte alıs**ıp**-julıs**ıp** jatpağan eşteñe qalmağanday. (275:2) (*Yer ile gökyüzünde dövüşüp vuruşup hiçbir şey kalmamış gibi.*)

-ıp, -ip, -p zarf-fiilinin **-ken** eki yerine kullanılması. **-i** ek-fiilinin zarf şeklidir. Eski Türkçede ek-fiil er- biçiminde olduğu için bu ekin yapısı geniş zamanlı er-ür-ken> iken gelişmesine bağlanmaktadır. Bugün genellikle **i-** ek fiili eriyip kaybolmaktadır. Ünlü ile biten isim kök ve gövdelerinden sonra araya bir de **-y-** yardımcı ünsüzü girmekte ve dil benzeşmesine aykırı kalmaktadır.

-ıp,-ip,-p zarf-fiilinin **-ken** eki yerine kullanılmasına bir örnek tespit edebildik.

Apray, Qazaq pen Qalmaqta eşkimdi iyıǵıma şıǵarmaspın **dep jürgende**, mına qara siyraq Tabınıñ qılǵanın qaraşı, _ dep Äbilqayır küldi. (346:1) (*Aman, Kazak ile Kalmuk'ta kimseyi omuzuma çıkarmam derken, şu afacan Tabının yaptığına baksana, diyerek güldü Abilkayır.*)

I.1.1.1.1.5. -ıp, -ip, -p Zarf-Fiil Ekinin Yardımcı Fiillerle Kullanımı

Tarihi süreç içersinde tek başına kullanımları yaygın olup tekrar şekilleri ve birleşik fiillerle kullanımlarıda yaygındır. Birleşik kullanımlar şöyledir:

I.1.1.1.1.5.1. -p qap-

Zarf-fiil eki qap- yardımcı fiiliyle birlikte kullanılır. Tespit edebildiğimiz örneklerde belirsiz geçmiş zaman anlamı kattığı gibi şimdiki zaman anlamıda katmıştır. Qap- yardımcı fiilide -l ünsüzüyle biten fiillere -p zarf-fiil ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. Genelde bu şekil günlük konuşmalarda kullanılmıştır.

-p zarf-fiil ekinin qap- yardımcı fiiliyle kullanılmasına iki örnek tespit edebildik.

İyteñdey-iyteñdey beli de talıp **qaptı**. (9:1) (*Ümitle öne doğru eğile eğile beli de yorulmuş.*)

Tauw arasında köktem iyisi bilinip **qaptı**. (272:1) (*Dağ arasında bahar kokusu hissediliyor.*)

I.1.1.1.1.5.1. -p qoy-

Asıl fiilin anlamına bir süre devam eden, veya yavaş yavaş gelişen, titizlikle yapılan anlamını katarak süreklilik ifadesi verir. Aynı zamanda bu yardımcı fiil için

tamamlandığını ifade etmek için de kullanılmaktadır. Bu birleşik kalıbın da, Türkiye Türkçesinde karşılığı yoktur.

-p zarf-fiilinin qoy- yardımcı fiiliyle kullanılmasına dört örnek tespit edebildik.

Endi, mine, ol öziniñ qalay aman qalğanına emes, osınşa köp istikti erinbey-jalıqpay kim şanıştı eken dep basın şayqap **qoyadı**. (11:1) (*Şimdi ise, o kendisinin değil, bu kadar şışı üşenmeden, usanmadan kimin saçtığını düşünerek oturuyor, arada bir başını **iki yana sallıyor.***)

Şarşadıñ qoy, demalsañşı> degendey, ornınan biypaz köterilip, tördegi aq sur kisiniñ tuw sırtındağı qus jastıqtıñ üstine tağı bir jastıq aparıp **qoydı**. (6:1) (“*Yoruldu ya, dinleneydin*” demek ister gibi, zarif bir hareketle yerinden kalkıp, baş köşede oturan esmerce adamın arkasındaki kuş tüyü yastığın üstüne, bir yastık daha **götürüp koydu.**)

Bäybişe bayqalar-bayqalmas kürsinip **qoydı**. (6:2) (*Hanım, pek fark edilmeyecek şekilde **içini çekti.***)

Keybireuw jaqpar-jartastar men bauwraydıñ buta-butasınıñ arasına jasırınıp otırğan Qazaq jigitteriniñ qasına qol sozımday jerge deyin barıp, jan-jağına tiksine qarap **qoyadı**. (273:1) (*Bazıları, kaya parçaları ile bayır çalılarının arasında gizlenmekte olan Kazak yiğitlerinin yanına kadar giderek etraflarına şüpheyle **bakıyorlar.***)

I.1.1.1 1.5.2.-p qal-

-p zarf-fiil ekini alan asıl fiil qal- yardımcı fiiliyle anlamca kaynaşarak yavaş yavaş azalma , artma vb yani belirli bir süreklilik bildirir. Bu fiil Türkiye Türkçesi'n de tezlik ve süreklilik fiillerinin karşılığıdır.

Bozariñqı dürdik erinder bir-birine jabısıp **qalğanday**. (5:1) (*Bozarmış, uçuk dudakları yek diğerine yapışıp **kalmış** gibiydi.*)

İytjemes qiytıqtanıp **qaladı**. (20:1) (*İtjem es bu sözden rahatsız **oldu.***)

Bireuwi Tevkelev otırğan üyge kirdi de, qalğandarı sırtta turıp **qaldı**. (2c.28:1)
(Birisi *Tevkelev'in oturduğu eve girdi, diğerleri ise dışarıda bekleyeverdiler*)

Eñgezerdey eki jigittin iyıǵında ketip bara jatqan elşiǵe öz nökeri auwızdarın aşıp qarap **qalıptı**. (2c.9:1) (*Dev gibi iki delikanlının omuzunda yuvarlanan Büyükelçiyi gören yardımcıları şaşırarak bakakaldılar.*)

Or jiyegindegiler de ürpiyisip **qaldı**. (14:1) (*Çukurun kenarında duranlar da ürkmüşlerdi.*)

Sol eki ortada attardıñ qasında qalğan jigitterdiñ eki üşeuwi empeñdep **jetip qalğan** eken. (26:1) (*Bu arada atların yanında kalan yiğitlerden iki üç kişi de koşar adım yanlarına yaklaşmışlardı.*)

Tuyaǵı jemirilip **qalıptı**-auw! (27:1) (Tuyaǵı da iyice **kertilmiş**.)

Keşe ğana bul olarǵa kijine qarap **qalıp edi**. (13:1) (*Daha dün, onlara öfkeyle bakakalmıştı.*)

Ol xan ordanıñ mañına bir jola turaqtap **qalmasa** netsin! (21:1) (*Ona, han ve maiyetinnin yanında hayatının sonuna kadar yerleşip kalmak, kısmet olmazsa ne dersin?*)

I.1.1.1.1.5.3 -p jat-

-p zarf-fiil ekini alan asıl fiil jat- yardımcı fiiliyle birleştiğinde asıl fiil anlamını muhazafa eder ve asıl fiile, devamlılık veya eylemin devam ettiği sırada anlamını verir. Türkiye Türkçesinde dur- yardımcı fiiliyle yapılan süreklilik fiiline benzer. Ancak fiilin devam ettiği süreyi ifade ettiği durumlarda –ken zarf-fiil ekinin yaptığı işlevi yapar.

Bazar narqın, ne äkelgenin, aytqan tapsırmalarınıñ qaysısınıñ orındalıp, qaysısın orınday almay qaytqanın bayandap **jattı**. (8:1) (*Pazar fiyatını, ne getirdiğini, tembihlemiş olduğu işlerin hangisinin yerine getirildiğini, hangisini yapamadığını anlatıyordu.*)

Äldene top-top tüşip **jatır**. (12:1) (*Bir şey pat pat düşüyor.*)

Orıs elşisiniñ kelgenin Başqurtlardan körip **jat**qan boldı. (2c.25:1) *(Rus elçisinin geldiğini Başkurtlardan **görenler** oldu.)*

Jan-jaqtan şoq-şoq jürğinşi kelip **jatır**. (2c.28:1) *(Etraftan grup grup yolcu **geliyorlardı**.)*

Auwıl sırtına törteuw-beseuwden oñaşalanıp barıp, älgı üydiñ qasındağı bes-altı üyge topırlap kirip **jatır**. (2c.28:2) *(Köyün dışında dörder-beşerden bölünüp, deminki evin yanındaki beş-altı eve toplanıp **giriyorlar**.)*

Äldene şar-şar şıñgırıp **jatır**. (12:1) *(Bir şey çığır . çığır **çığlıklar atıyor**.)*

Knyaz Bekoviya opasızdıqpen qaza tapqanda, orıs patşası teristik elderimen soğısıp **jat**qandı. (2c.32:1) *(Knyaz Bekoviya ihanetle öldüğünde, rus padişahı kavgalı halklarla **savaşıyordu**.)*

Erteñine kündiz biler şaqırtıp **jatır** degenge xan ordağa barıp edi, tabaldırıqtan endi attay bergen Tevkelevke jan-jaqtan alara qarastı. (2c.34:1) *(Ertesi gün Biler(bilge) **çağırıyor** dediğinde padişah orduya gitmişti, kapıdan yeni girdiği sırada Tevkelev'e her taraftan kötü gözle baktılar.)*

Onıñ qay jäyi bolıp **jatır**? (2c.35:1) *(Onun ne rahatlığı **oluyor**?)*

Qapsağay qara mınauw qabattasa ayılğan eki ämirdiñ qaysısın orındağanım durıs dep köp dağdarıp **jat**padı. (8:1) *(Yapılı, uzun boylu, kara yağız adam , birbirinin ardı sıra çıkan bu iki emrin hangisini önce yerine getirmem doğru olur diye çok **düşünmedi**.)*

Pisip, qayratına minip turğan qoñır şöp kirş-kirş janşılıp **jat**tı. (10:1) *(Olgunlaşmış, güçlenip kıvamına gelmiş yumuşak otlar, kirş kirş **eziliyordu**.)*

Qayadağı bir qauwdırılağan qamıs basınan ajal tauwıp, qapı ketip **jat**qandarı. (13:1) *(Nereden geldiği belli olmayan kuru kamış uçlarında ecelleriyle karşılaşmış, beklemedikleri bir anda can **teslim ediyorlar**.)*

Ordıñ işi tügel qorqırıp **jatır**. (13:2) *(Çukurun içi, her taraf, **kork kork ediyor**.)*

Dür tasınday qap-qattı, sap-sarı nauwat, keptirgen jemis, tuzdağan balıq, jemisten qaynatqan neşe türli qaytar, qattı, qoymalırñ, şubatılğan san qiyli tättiler üsti üstine şığıp **jatır**. (2c.82:1) *(Çok kıymetli taş misali, çok sert olan sapsarı nöbet*

şekeri, kuruyemiş, tozlanmış balık, çeşit çeşit kaklar, sert, yumuşak ve biri diğerine geçen türlü türlü tatlılar arka arkaya geliyordu.)

I.1.1.1.1.5.4. -p al-

Kazak Türkçesinde tezlik anlamı veren birleşik fiillerden biri de al- yardımcı fiiliyle yapılır. Ancak jiber- yardımcı fiili ile bu fiil arasında küçük bir fark vardır. Al-yardımcı fiiliyle oluşturulan birleşik fiilde, eylemi yapanın kendisine dönüklük, kendisi için gerçekleştirmesi söz konusudur. Ber- yardımcı fiiliyle kurulan tezlik fiilininin tersi bir durumu anlatır.

Qulağın basıp, közin jump **aldı**. (12:1) *(Kulaklarını kapatıp, gözlerini sımsıkı yumuverdi.)*

Qoldarına mıltıq, qılış, nayza ustağan orıs soldattarı men Başqurttar elşiniñ mekenjayın şır aynala qorşap turıp **aldı**. (2c.41:1) *(Ellerine tüfek, kılıç, mızrak tutan rus askerleriyle Başkurtlar elçisinin yerini çevreleyip duruverdi.)*

Noyabrdiñ üşi küni tağı da bir top adam kelip, tañ atqanşa qamap turıp **aldı**. (2c.42:1) *(Kasımın üçü günü yine bir grup insan gelip, şafak sökünceye kadar tutukladılar.)*

Onsız da sazarıp otırğan bilerdiñ şaptarına şoq tastap şorşıtıp **almayın** dep oyladı. (2c.30:1) *(Zaten korkarak oturan bilere(bilge) daha da çok kışkırtmayım, ürkütmeyim diye düşündü.)*

Mana aq patşanıñ jiberген sıy-siyapatın kiyip turğanda da, änşeyinde örekpip, auwzına kelip tığılattın jüregi bülk etpesten jatıp **aldı**. (2c.47:1) *(Deminki beyaz padişahın gönderdiği hediyesini giydiğinde, genelde endişeli olan, ağızına kadar gelen yüreği hiç kıpırdamadı.)*

Köp bolsa, Taylanğa at şaptırıp, joritıp **alar**. (6:1) *(Nihayetinde Taylan'a birini gönderir, falını yorumlatır, olur biter.)*

On segiz tas bāribir tizilip turıp **aldı**. (6:2) *(On sekiz taş, yine de önünde durmaya devam etti.)*

İşken- jegenimizdi murınımızdan sığ**ıp** alatin bolar. (7:1) (*Yediğimizi içtiğimizi burnumuzdan sık**ıp çıkarabilir.***)

Jol-jönekey şıntağın tasqa soğ**ıp** alğanı bolmasa, tula boyı tiyttey de zaqım körmepti. (11:1) (*Yol boyunca dirseğini taşa çarpmasının dışında, vücudunun hiçbir yerinde ufak bir sıyrık dahi yoktu.*)

Jappastar xan ordanı da qamap **alıp**, ayqaydı salıp jadır. (2c.41:2) (*Jappastar padişah ordusunu çevreleyip, bağıyorlar.*)

Sol-aq eken, şırq aynala qorşap **alıp**, qauwqıldasıp turğan qazaqtardıñ biri at üstinen gürse tip qulap tüsti. (2c.42:2) (*O an etrafı çevreleyip, yüksek sesle konuşan kazakların biri at üzerinden aniden güm diye düştü.*)

Jan-jağın tağı da tegeş-tegeş etpen saba-saba qımız qorşap **aldı**. (12:1) (*Etrafını tekrar tepsi tepsi etle, yayık yayık kımız sardı.*)

Bizge qarsı biyler äbden öşig**ip** aldı. (2c.39:1) (*Bize karşı bilgiler oldukça inatlaştı.*)

Jalma-jan közin aş**ıp** aldı. (12:1) (*Hemen gözlerini açtı.*)

I.1.1.1.1.5.5. -p jür-

-p zarf-fiil ekini alarak asıl fiil **jür-** yardımcı fiiliyle şimdiki zaman ve süreklilik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

I.1.1.1.1.5.5.1. Süreklilik İfadesi

-p zarf-fiilinin jür- yardımcı fiiliyle birleşerek süreklilik ifadesi bildirmesine üç örnek tespit edebildik.

Äldebir köp düsir orağta şanqılap **jür**. (12:1) (*Ne olduğu anlaşılmayan bir kalabalığın gürültüsü, etrafını dört dönerek koşuyor.*)

Şümektey şapşığan kızıl qan qoldarın juw**ıp jür**. (13:1) (*Oluktan akarcasına fıskıran kızıl kan, ellerini yıkıyor.*)

Tün ortasında neğ**ıp jürsiñ**? (2c.26:1) (*Gece yarısında niye yürüyorsun?*)

I.1.1.1.1.4.5.5.2. Şimdiki Zamanı Bildirmesi

Qaydağını qaydan şığarıp **jürsin?**, _dep xannıñ özine tap-tap beripti. (2c.31:1)
(*Saçma sapan şeyleri nerden çıkarıyorsun?*, _ diye padişahın kendine saldırdı.)

Iñıp **jür**-auw, iñıp **jür**. (8:1) (*Kaynıyor, ah kaynıyor!*)

Onda ne bitirip **jürsiñ?** (2c.26:2) (*Orada ne yapıyorsun?*)

Xan ordanıñ qasınan eki biy qarsı alıp, aldarına tüşip bastap **jürdi**. (2c.29:1)
(*Padişahın ordusunun yanından iki bilge karşılayıp, önlerine geçip yol gösterdiler.*)

Sonda olar sizden ne talap etip **jür?**_ dep suradı. (2c.33:1) (*O zaman onlar sizden ne istiyor?_ diye sordu.*)

Orıs qazınasın tespey sorıp jatqan özge buratana jetpegen dey, endi mınauw en dalada öz köleñ kesimen özi jarısıp **jürgen** äwweyi köşpendilerdi aq patşağa ayt bergizdirgeli keledi deydi. (204:1) (*Rus hazinesini delmeden, sömürmekte olan başka sığıntılar yetmiyormuş gibi, şimdi de şu engin bozkırda kendi gölgesiyle yarışarak yaşayan, havai göçebelileri de idaremize alıp beslemek ve bunun içinde Ak Çar'a ant içirmek istediklerini söyledi.*)

Joğalğan taylaq qusağan neme, jäyine qarap **jürmeydi**. (2c.84:1) (*Kaybolan taylak misali bu herif de susmuyordu.*)

I.1.1.1.1.5.6. -p ket-

Asıl fiile eklenen –p zarf-fiili aracılığıyla asıl fiille anlamca kaynaşan –ket yardımcı fiiliyle oluşturulan birleşik fiil, asıl fiilin bildirdiği iş, hareket veya oluşun yavaş yavaş veya birdenbire gerçekleştiğini gösterir. Türkiye Türkçesinde de aynı kalıpla bu yavaş yavaş veya birdenbire oluş ifade edilebilir. Süreklilik bildirir.

Jöñkilip bara jatqan tağı üyirge ızası kelgende, köz aldına qazan-qazan quwırdaq, tegeş-tegeş et elestep **ketedi**. (9:1) (*Dalga dalga bir yöne doğru yönelen*

yabani sürüye kızdığında, gözlerinin önünde kazan kazan kavurma, tepsi tepsi et canlandı.)

Qaray-qaray közide buldırıp **ketipti**. (9:1) *(Baka baka gözleri de yaşarmış.)*

Aspan degeniñ salaq üydiñ dastarqanıday kül diba damdanıp **ketken**. (12:1) *(Gökyüzü, pasaklı bir evin sofrası gibi kil renginde, kirli görünüyor.)*

Xanniñ onsız da sup-sur jüzi siltige salğan süyektey quwarıp **ketti**. (2c.35:1) *(Padişahın zaten bomboz yüzü alkaliye koyan kemik gibi kuruyuverdi.)*

Qalğan biyler ayt berip jatqandarğa tistene qarap biraz turdı da, sol toñ-toris qalıptarı attarına minip attanıp **ketti**. (2c38:1) *(Kalan aksakallar bayram verenlere sinirlene baktı da, sonra sinirli şekilde atlarına binip yürüyüp gitti.)*

Jan-jaq japır-jupır ünge tolıp **ketti**. (2c41:1) *(Çevreden bir türlü sesler çıkmaya başladı.)*

Aldındağı aq jaymanıñ bürkeuwin aşıp edi, qoltiydi bop maylaqlanıp qalğan jide tastarı iyyu-qıyyu aralasıp **ketipti**. (6:1) *(Önünde serili duran yazmanın örtük ucundan tutup açtı: İğde taşları arapsaçı gibi karışmış.)*

Torğaym da, Irğızın da tastap, ulitauw asıp **ketemiz** deydi. (7:1) *(Torgay'ını da , Irğız'ını da bırakıp, Ulutav'ı geçeceğiz, diyorlar.)*

Soniñ qūlağın qayşılağan jağına qarap edi: kökjiyek älem tapıraqtanıp **ketipti**. (9:1) *(Onun kulaklarını makaslayarak baktığı yana yüzünü çevirmişti: Ufuk kıyamet kopmuş gibi allak bullak olmuştu.)*

Doğasha iyilip jatqan uzınşa orğa qarğıp **ketti**. (11:1) *(Kamut gibi eğilmiş, önünde uzanan, uzunca çukura atladi.)*

İyığınan jük tuskendey bolıp qonalqı üyine köñildi kelgen Tevkelev esikti eñdi aşa berip, artına qarap edi, moyındarın omırauına alıp asıqpay ayañdap bara jatqandar kök jigekti tügel **kömip ketipti**. (2c.38:2) *(Omzunda büyük yük inmiş gibi sevinçle konuk evine dönen Tevkelev, kapıyı açiverdiği anda arkasına dönerek bir göz atmıştı, boyunlarını, göğüslerini eğerek yavaş adımlarla gidenler ufku tamamen gömmüş.)*

Erteñine ol öz ulısına jürip **ketti**. (2c.39:2) *(Ertesi gun o kendi ulusuna gitti)*

Mırzatay endi tördegi kisimen şarauwası joqtay, aq sarı báybişemen **söylesip ketti**. (8:1) (*Mırzatay, şimdi baş köşedeki kişiyle ilgileniyormuş gibi, kumral hanımla konuşmaya başladı.*)

Izğarlı ala közi qapelimde or tübindegi iyťemeske **tüsip ketkendey**. (13:1) (*Ayaz gibi soğuk bakışlı ela gözleri, bir an çukur dibinde yatan İtcemes'e takılmış gibi oldu.*)

I.1.1.1.1.5.7. -p jiber-

Kazak Türkçesinde -p zarf-fiil ekini alan asıl fiil jiber- yardımcı fiiliyle birleştiginde, Türkiye Türkçesinde asıl fiil -ı(-i, -u, -ü) zarf-fiil ekini alarak ver-yardımcı fiiliyle birleşen tezlük fiilini karşılar. Türkiye Türkçesinde tezlük fiili harekete sadece çabukluk anlamı katmaz bazen önemsemezlik, beklenmezlik anlamı da katar.

-p zarf-fiilinin jiber- yardımcı fiiliyle birleşmesine beş örnek tespit edebildik.

Endi ol, nusqauw boyınşa, Qazaq ordasına jetken boyında, böğde eşkimdi qatıstırmay, xanniñ özimen kezdesip, patşağa xatta jazğan, elşilerinen auwızeki **aytup jibergen** usınıstarın qayta bir pısıqtap şıǵuıwı kerek. (2c.13:1) (*Artık kendisi bu karara göre , Kazak ordasına ulaştığı zaman, ortaya yabancı hiç kimseyi katmadan hanın kendisiyle görüşüp, çara mektupta yazdığı, elçileri vasıtasıyla gönderdiği tekliflerini tekrar bir gözden geçirmelidir.*)

Jaraydı, baramın dep ayttı de, _dep onı kerı qaytarıp **jiberdi**. (2c.29:1) (*Tamam, geleceğim diye söyledi, - diye onu geri gönderdi.*)

Olay-bılay bop ketip jürsek, bārimiz tügel qırılıp qalmayıq dep, bes kişi Dvoryan, bes kişi Qazaq, jüz Başqurttı Uwfāğa attandırıp, qoldarına Voevadağa aparıp tapsır dep xat berip **jiberdi**. (2c.34:1) (*Eğer işler değişirse, hepimiz birden ölmeyelim diye beş asilzade ile beş Kazak ve yüz Başkurt'u Ufa'ya yönlendirip, ellerine voyvodaya gidip versinler diye bir mektup vererek gönderdi.*)

Sol uwādeleriñ boyınşa meni osında jumsap **jiberdi**. (2c.34:2) (*Verdiği eminleri boyunca beni buraya gönderdi.*)

Mına Qazaq meniñ qay дәuwirlegenime de quwanbay, bäriniñ artın qoy boldıǵa aynaldırıp **jiberdi** de otırdı-auw dep oyladı. (2c.48:1) (*Şu Kazaklar benim hangi yükselişime sevindiler ki, hepsi de işi oldu bittiye **dönüştürüp** durmadılar mı diye düşündü.*)

I.1.1.1.1.5.8. -p otır-

Otır- yardımcı fiili de süreklilik anlamı veren fiillerden biridir. Asıl fiile, belli aralıklarla veya sürekli olarak yapıldığı anlamını kazandırır.

Tevkelevke mınauw otaw unap **otır**. (2c.9:1) (*Tevkelev bunu **beğendi**.*)

Xan iyıǵın tiktep **otırdı**. (7:1) (*Han, omuzlarını dikleştirip **oturdu**.*)

Dombıraşı jigit sarnaǵan qıl işektiñ boyımen büye jorǵalap bara jatqanday odıraya qarap **otır**. (2c.75:1) (*Dombıra çalan erkek sazının boyuyla böcek (iskarpyon) koşarcasına kötü gözüyle **bakakaldı**.*)

Söytse, tünde Äbilqayırdı şıǵarıp salıp, qaytıp kele jatsa, jolda bir soyl kötergen adamdap top bolıp, tañ atqansa ayaq-qolın baylap, say boyında ustap **otırıptı**. (2c.25:1) (*Derken, Abulhayır'ı yolcu edince geri yola devam ederken ellerinde silahlarını sallandıran birileri saldırmış, bacak-ellerini bağlayarak sabaha kadar yokuşun kenarında **beklettirmişlerdir**.*)

Oǵan bilayǵı kisilerge körsetpey, körgen-bilgen derin tügel jazıp **otıradı**. (2c.15:1) (*O gördüklerini, bildiklerini **yazıyordu**.*)

Tevkelev bası dal bolıp oylanıp **otır**. (2c. 28:1) (*Kafası karışık, **düşünüyor**.*)

Endi, mine, qaydan keldikke tüsip, puşayman bolıp **otırǵanımız**. (2c.32:1) (*Artık, neden buraya geldik diye pişmanlık **duyuyoruz**.*)

Jaǵındaǵı qauwqıldasqan maқтаuw añgimege bir auwız söz qıstırmay, masattanıp murtunan külip **otır**. (2c.83:1) (*Etrafindakilerin aralarında geçen övünme konuşmalarının tek kelimesine bile katılmadan, sevinçle bıyık altından **gülümsüyordu**.*)

I.1.1.1.5.9. -p tur-

-p zarf-fiil ekini alan asıl fiil tur yardımcı fiiliyle süreklilik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır. Türkiye Türkçesinde - dur yardımcı fiiliyle karşılanır.

Bir jağınan ayt qağazğa qol qoyğızıp, ekinşi jağınan ant bergenderge sıy-siyyapat üleştirip **turğan** Tevkelev iştey sınıq tiyinğa deyin şaşauw şığarmay sanap **tur**. (2c.38:2) *(Bir taraftan ant kağıdına imza attırıp, diğer taraftan ant içenlere hediyeler **dağutan** Tevkelev içinden bir kırk kuruşuna kadar eksiltmeden **saydı**.)*

Jelkesinde sıptiyğan-sıptiyğan sıptığır jigitter qazday tizilip **tur**. (2c.10:1) *(Onun etrafında uzun boylu yiğitler dimdik **dizilivermişti**.)*

Qazaqtardıñ qanday jurt ekenin, ğaskeriniñ qanday ekenin bilip aluwğa kelgeniñ birden sezilip **tur**. (2c.35:1) *(Kazakların nasıl bir halk olduğunu, askerinin nasıl olduğunu öğrenmek istediğın açıkça **bellidir**.)*

Ağayındı kişiler ekenderi birden körinip **tur**. (2c.45:1) *(Kardeş oldukları **göze çarptıyordu**.)*

Esettiñ orına Qudaynazar Mırza barıp **turdı**. (2c.38:1) *(Eset'in yerine Qudaynazar Bey **geçti**.)*

Soğan erip kelgen bireuw bolsa kerek, eñgezerdey bujır qara auwzı jalpıldap äñgime soğıp **tur**. (2c.87:1) *(Onunla birlikte gelen birisidir kesin, iri yapılı yüzünde izi olan esmer ağzı hiç kapanmadan bir şeyleri **anlatıyordu**.)*

Qurdasıñızdıñ balasınıñ kindigin kesiñiz dep **tur** goy. (28:1) *(Akranızın bebeğinin göbek bağı kesiniz **diyor**, size.)*

*Qalay, qanjığa qandanıp **tur** ma? (55:1) (Nasıl, kancığınız **kanlanıyor mu?**)*

I.1.1.1.5.10. -p kel-

Asıl fiilin anlamına giderek azalma ya da artma ifadesi kazandırır. Bundan başka asıl fiile çabukluk anlamı ve yönelme anlamı da kazandırmaktadır.

Apa; qımızıñız bar ma, qatalap **keldim** , _ dedi. (8:1) *(Abla, kımanız var mı? Yol boyunca **susadım**, _ dedi)*

Endi, mine, köz aldınan bul-bul uşıpi sağımğa siñip joğalıp jatqan qazan-qazan qızıl quwırdaqtqn qaraday qağılıp, auwzınıñ suwı qurıp, sorı äbden qaynap **keledi**. (9:1) (*İşte şimdi de, gözlerinin önünden pır pır uçup giden, seraba karışıp, yavaş yavaş kaybolan kazan kazan kavurmadan olup, ağzından salyası dökülüp, zavallı bir halde ilerliyor.*)

Äuweli nayzaday tik şaşılıp, birte-birte jan-jağına jayılp, ulđaya tüsken qoyu şaň jaqındap **keledi**. (10:1) (*Önce mızrak gibi dimdik yükselip, yavaş yavaş etrafa yayılarak büyüyen, yoğun toz bulutu, buna doğru yaklaşıyor.*)

Jer tübinen tisi aqsiyıp külip **keledi**. (2c.7:1) (*Ta oradan beyaz dişleri göze çarparak gülümsüyordu.*)

Mınauw beytanıs eldiñ xanzadası jol üstinde xabar suray jolıqqan jolauwşiday qasına tasırañdap şauwıp jetip **kelse**, qayter edi. (2c.7:2) (*Şu yabancı halkın hanzadesi yol üzerinde karşılaşan yolcu gibi yanına koşarak gelirse, ne yapardı?*)

Başqurt biyleri munı estip, Tevkelevtiñ üyine kirip **keldi**. (2c.31:1) (*Başkurt biyleri bunu duyunca, Tevkelev'in evine geldiler.*)

Jappastar ketken boyda elşilik xan ordasınıñ qasına köşip **keldi**. (2c.42:1) (*Cabbaşlar gidince elçilik, han ordasının yanına taşındı.*)

Tün ortasınan endi auwa bergende Baymurattıñ jigitteri laqtırğan qıl tuzaq Tevkelev otırğan üydi beldeuwinen orap ap, sıtırlatıp ırğay bastap edi, xannıñ bir adamı şauwıp **keldi**. (2c.41:1) (*Gece yarısı geçmeye başlayınca, Baymurat'ın yiğitleri attıkları kıl urganı Tevkelev'in oturduğu evin kemerinden geçirerek şakırdatarak taşımaya başlayınca hanın bir adamı koştı.*)

Quba jonda bir jılqı, bir adam ekeuwden-ekeuw **bökitip tartıp keledi**. (8:1) (*Issız, boz tepelerde bir at, bir kişi, yalnızca ikisi, etrafı toza vererek ilerliyor.*)

Buqpaqtap salıp **keledi**. (11:1) (*Eğilmiş koşarak geliyor.*)

-p bar: -p zarf-fiil ekini alan asıl fiil bar yardımcı fiiliyle tezlik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır. Asıl fiilin bildirdiği iş, hareket veya durumun yavaş yavaş artarak ya da azalarak sürekliliğini ifade eder.

I.1.1.1.1.5.11. -p bar-

Zarf-fiile bar- yardımcı fiilinin gelmesiyle cümleye belirli zaman anlamı katar. Bazı tespit ettiğimiz örneklerde şimdiki zaman anlamı da vermiştir.

Üy işin murıñdı qıtıqtar kümilji qışqıl iyis jaylap **baradı**. (2c.9:1) (*Evin içinde burun gıdıklayıcı ekşi bir koku yayılmaya başladı.*)

Älginde ğana budan şıqqan xanzada manaĝı tüksiygen-tüksiygen otız şaqtı ruw başşalarınıñ qorşauwında köl ortasındaĝı auwılğa qaray bettep **baradı**. (2c.10:1) (*Biraz önce buradan çıkan hanzade, önceki soğuk yüzlü otuza yakın boy başlarının ortasında, gölün ortasında yerleşen köye doğru ilerlediler.*)

Biraq däm tatıp körip edi, meyili tartıp **baradı**. (2c.9:1) (*Fakat, tadına bakınca içesi geldi.*)

Mıñ-san tuyaq dıñıldağan qatqıldıñ özin qarş-qarş şaynap obıp **baradı**. (10:1) (*Binlerce, sayısız toynak, tak tak eden kupkuru, sert toprağı bile çatır çatır çiğneyerek yıkıp geçiyor.*)

Qazan-qazan qızıl quwırdaqtıñ küñirsik iyisi murın jarıp **baradı**. (12:1) (*Kazan kazan kızıl kavurmanın yanıĝımsı kokusu burnunu sızlattı.*)

Biraq bir dübir qulaĝın jarıp **baradı**. (9:1) (*Fakat, gürültü, kulak zarlarını patlatırcasına gittikçe yükseliyor.*)

Köz aldı munarıtıp, miyı zeñip **baradı**. (12:2) (*Gözlerinin önü kararıyor; başının içinde dayanılmaz bir sızı duyuyordu.*)

Öñmeninen ötip **baradı**. (13:1) (*Soğuk bakış, İtcemes'in sanki ciğerlerini deliyor.*)

I.1.1.1.1.5.12. -p tös-

Zarf-fiil eki tös- yardımcı fiiliyle kullanılıp tespit edebildiğimiz örneklerin birinde belirli geçmiş zaman anlamı katmıştır. Diğerinde ise dey benzetme edatıyla birleşip ihtimal anlamı katmıştır.

-p zarf-fiilinin tös- zarf-fiiliyle birleşmesine iki örnek tespit edebildik.

Al bul bolsa, uşpa jardıñ däl tübine domalap **tüsti**. (11:1) (*Bu ise, tehlikeli uçurumun tam dibine, yuvarlanıp düştü.*)

Qazir-aq bireuwi mınıñ talay-talay toqtı-torımınıñ obalına qalğan quzğın qursağın jayratıp jarıp **tüsetindey**. (11:1) (*Şimdi hemen birtanesi, bunun nice toklu ile kuzunun vebâlini alan kuzgun kursağını paramparça edecek gibi.*)

I.1.1.2.–a/-e; -y Zarf-Fiil Eki

Türkiye Türkçesinde bu zarf-fiil ekin iki şekilde kullanılır. Bunlardan birincisi fiil tekrarlarının yapımı, ekin kelime kök veya gövdesinde kalıplaşmak suretiyle tarz ifade eden sıfat, zarf, edat veya ad oluşturmalarıdır⁵⁹.

Eski Türkçede de görülen bu zarf-fiil eki, Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılan zarf-fiil eklerinden biridir.

Ekin Eski Türkçede kullanımı hakkında Gabain,

Bu eklerin Eski Türkçede –u, –ü; –a, –ä; –ı, –i; –yu vs. kullanımları mevcuttur. Eski Türkçede bu zarf-fiilin –u, –ü kullanımlarına çok rastlanırken, –a, –ä kullanımları nadirdir⁶⁰. Bu dönemde tek başına kullanımları olduğu gibi birleşik fiil yapılarında da görülmektedir. Eski Türkçede –u, –ü; –a, –ä; –ı, –i; –yu zarf-fiili “Yüklem belirleyicisi olur, yani doğrudan doğruya mantiki esas fiile bağlanır”⁶¹

bilgilerini verir.

Türk dilinin her devresinde çok sık kullanılan bu ekler Karahanlı Türkçesinde –ı, –i; –u, –ü; –a, –e şeklinde kullanılır. Bu dönemde ekler: 1. Yardımcı fiillerle birleşerek zarf-fiil olarak kullanılır. (Örnek: artur-u bar-: arttırmak, aç-a bir-: açivermek) 2. İsim, edat, zarf olarak kullanılır. (örnek: akr-u: yavaşça, arslanla-y-u: arslan gibi, aşın-u: önce, ar-a: arasında, ert-e: erken....)⁶²

Harezmi Türkçesinde bu ekler –a, –u, –yu biçimindedir. Bu dönemde tek

⁵⁹ Zeynep Korkmaz, Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek kalıplaşması Olayları, TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 57-58.

⁶⁰ Gabain, *age*, s. 84-87.

⁶¹ Gabain, *age*, s. 84-87

⁶² Necmettin Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesi Grameri, TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 171-175.

başına kullanımları olduğu gibi bazı fiillerle de fiil terkipleri yapar⁶³.

Orhon Yazıtlarını araştıran Thomsen, “-a, -e ve -ı, -i, -u, -ü” bu eklerde çok az anlam farkı var der. -ı hali 13. asırlarda

A. M. Şerbak’a göre sadece kelime halinde kullanılan ölü bir haldir. -u, -ü hali Orta asır yazıtlarında çok kullanılmıştır. Eski devirlerde hareketin maksatını, sebebini bildirmek için çoğunlukla -u, -ü, -ı ekleri kullanılmışsa da şuan Modern Kazak yazı dilinde -a, -e, -y şekilleri kullanılmaktadır.

Eckman’ın belirsiz gerundium adını verdiği bu ekler Çağatay Türkçesinde -a, -e, -y şeklindedir. Eckman, bu ekin, bir hareketin şeklini göstermek, zaman ifade etmek, amaç veya hedef belirlemek, asıl hareketin sınırını belirlemek ve birleşik fiillerle çeşitli anlamlar kazanarak kullanıldığını ifade eder. Bu dönem de tek başlarına kullanımları olduğu gibi bazı yardımcı eylemlerle fiil terkipleri oluşturur⁶⁴.

I.1.1.2.1. -a/-e

Türkiye Türkçesinde -a/ -e şekilleriyle görülen bu ek Kazak Türkçesinde -a/-e / -y şekillerinde kullanılmaktadır. Ünlüyle biten fiillere -y olarak, ünsüzle biten fiillere ise -a/ -e olarak eklenir⁶⁵.

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de genellikle durum bildiren bu ek, cümlenin yüklemine durum, zaman, tarz, amaç bakımlarından belirtir. Kazak Türkçesinde tekli kullanımıyla da yaygın olan bu zarf-fiil eki, tekrarlı kullanımlarında hareketin devam ettiğini ve sürekliliğini gösterir.

I.1.1.2.1.1. Ekin Tek Başına Kullanılması

-a/-e zarf-fiilin, tek başına kullanılışı zayıfladığından, çalışmamıza esas olan eserde -a, -e zarf-fiilinin tek başına kullanımına çok az rastlayabildik.

⁶³ Janos Eckman(Çev. Osman Fikri Sertkaya), Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, TDK Yayınları, Ankara1996, s. 24-26.

⁶⁴ Janos Eckman, *age*(Çev. Günay Karaağaç), 2009, s. 113-121.

⁶⁵ Öner,*age*,s.228.

I.1.1.2.1.1. Zarf Türetmesi

Kazak Türkçesindeki –a/ -e/-y zarf-fiil eki, eklendiği fiil kök veya gövdesini Türkiye Türkçesinde **-erek, -arak** anlam işlevinde, tarz ifade eden bir hal zarfı olarak fiile bağlamaktadır.

-a,-e,-y zarf-fiilinin –erek,-arak zarf-fiili işlevinde kullanılmasına beş örnek tespit edebildik.

Amal qaysı, külip kelgen ajalğa küle amabdasuw kerek şıgar. (2c.70:1) (*Başka çaren var mı, gülümseyerek gelen ecelle gülümseyerek selamlaşmak gerekir.*)

O da adamdı eliktire keletin şıgar. (2c.73:1) (*O da adamı kendine çekerek geliyordur.*)

Tevkelev xanniñ betine küle qaradı. (2c.73:2) (*Tevkelev hanın yüzüne gülümseyerek baktı.*)

Äyelim söydeydi, _ dedi Tevkelev küle til qatıp. (2c.73:3) (*Eşim öyle diyor dedi Tevkelev gülümseyerek.*)

Xan ekeuwiniñ küle qoştasqandarın körip, olar da tisteri jarqıldap, bir-birine birdeñe desip jattı. (2c.77:1) (*Hanla ikisinin birbirine gülümseyerek vedalaştıklarını görünce, onların da dişleri parlayarak birbirlerine bir şeyler söylüyorlardı.*)

I.1.1.2.1.2. -a, -e Zarf-Fiil Ekinin Tekrar Gruplarında Kullanılması

-a ve -e zarf-fiil ekleri aynen, eş anlamlı, zıt anlamlı fiillerden sonra gelerek tekrar(ikileme) grupları oluşturur.

I.1.1.2.1.2.1. -a, -e Zarf-fiil Ekinin Aynen Fiil Kökü ile Tekrar Grubu Oluşturması

Ülker romanında aynen fiil kökünden tespit edebildiğimiz tekrar grubuna örnekler şunlardır.

-a,-e zarf-fiil ekinin aynen fiil kökü gruplarında kullanılmasına iki örnek tespit edebildik.

Qolamta bozara-bozara külge aynaldı. (18:1) (*Köz, bozara bozara kül oldu*)

Orıs tapmen jağalasa-jağalasa şarşağan kökjal biy aqır ayağında patşa jağınan bir-aq şığıptı. (36:1) (*Ruslarla çekişe-çekişe yorulan, arlan kurt gibi biy, sonunda kendini çar tarafında bulmuş.*)

I.1.1.2.1.2.2. -a, -e Zarf-Fiil Ekinin Eş Anlamlı Tekrar Grubu Oluşturması

Ülker romanında –a,-e zarf-fiil ekinin eş anlamlı tekrar grubu oluşturmasına örnek tespit edemedik.

I.1.1.2.1.3. Birleşik Fiillerin Kuruluşunda Kullanılması

-a, -e, -y zarf-fiili çeşitli yardımcı fiillerle kullanılarak birleşik fiil meydana getirir. Bu eklerin tarihi gelişimi incelendiğinde kullanım şekilleri birbirine çok yakındır, sadece tarihi süreç içerisinde tek başına kullanımları zayıflamış olup t birleşik fiillerle kullanımları yaygınlaşmıştır.

I.1.1.2.1.3.1. -a/-e qap-

Zarf-fiil ekiyle kullanılan qap- yardımcı fiili cümleye şimdiki zaman anlamı katmıştır. Qap- yardımcı fiilide –l ünsüzüyle biten fiillere –p zarf-fiil ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. Genelde bu şekil gündelik konuşmalarda kullanılmıştır. Çalıştığımız romandan sadece bir örnek tespit edebildik.

Söytse, manağı qoyu şaň töbesine tönip tura **qaptı**. (12:1) (*Meğer, deminki toz bulutu tepesine dikilevermiş*)

I.1.1.2.1.3.2. -a/-e jat-

Asıl fiilin anlamına sürelilik anlamı katar. Türkiye Türkçesinde –dur yardımcı fiiliyle yapılan süreklilik birleşik fiillerine benzer bir ifade ve şu anda halen yapıldığı ifadesi verir.

Sosın keşkurım batar künniñ jalqınında qaraqurım auwıldan irge ajıratıp alşaq qonğan xan orda jaqqa jaltaq-jaltaq qarap qoyıp eldi-eline tarasıp bara **jattı**. (2c.265:1) (*Daha sonra akşamların serin havasını yakalayanlar, diğer vatandaşların çadırlarından uzakça bulunan han çadırına baka baka dağılmaya **başladılar**.*)

Jolda ketip bara **jatqan** şıgar. (2c.44:1) (*Belki yoluna devam **etmektedir**.*)

Tevkelev Qazaq eline bara **jatıpta**, kele jatıpta qoyın dāpterin janqaltağanın tastamauwğa mindetti. (2c.15:1) (*Tevlekev Kazak ülkesine **gittiğinde de döndüğünde de el defterini iç cebinden çıkarmamalıydı.***)

Jä, onı uaqıtında köre **jatar**. (2c:16:1) (*Evet, onu vaktinde icabına **bakar**.*)

Elşilik kele **jatır** degen xabardı estip, köñilderine bir sekem qaşıp, meniñ är adımımı añdiy bastadı. (2c:21:1) (*“Büyükelçiliklerden **gelecek var**” denilen sözü duyunca şüphelenerek benim her bir adımımı takibe aldılar.*)

Süytip, qaralay janı qara tırnağanıñ uşında jürgende, oktyabrđiñ däl jiyırma ekişi, keşki sağat altının şamalarında xan ordadan eki etek bop jügirip kele **jatqan** bireuwdi kördi. (2c.40:1) (*Böylece canı tırnağının ucunda bulunurken Kasım ayının tam ikisi, akşamların saat altılarında, han köşkünden birisinin hızlıca **koştüğünü** fark ettiler.*)

Älginde ğana Äbilqayır aytıp turğanday, tosın qumın jaylaytın jappastar taylı tayağımın tügel kele **jatsa** kerek, Mañtöbeniñ mañındağı auwıl äp-sätte aq şaıttıñ astında qaldı. (2c.41:1) (*Halihazır Abulhayır’ın dediği gibi, Tosun kumunun kenarını mekan edinen Cappashılar’ın tümü **gelmeye** devam ederken, Mantöbe civarında bulunan köy çadırları çok kısa zamanda bembeyaz tozun altında boğuldu kaldı.*)

Aspannan bürşaqtay jauwıp turğan köp qara tastıñ bireuwi bunıñ däl töbesine tüşip kele **jatqanday**. (12:1) (*Gökten dolu gibi yağın, sayısız kara taşın biri, bunun tam tepesine **iniyor gibi oldu**.*)

I.1.1.2.1.3.3. -a ber-

Bu yardımcı fiil ile kurulan birleşik fiili hem tezlik hem süreklilik ifadeleri katar. Eylemin birdenbire, aceleyle gerçekleştirilişini ifade ettiği gibi eylemin devamlılığını, uzayışını veya yavaş ilerleyişini de ifade ettiği örnek cümlelerde görülmektedir.

Qayta qalammen sızğanday jiñişke qası bir türli tunjırap sala **berdi**. (13:1) (Aksine kalemle çizilmiş gibi ince, biçimli kaşları adeta **hüzünleniverdi**.)

Al xabarıñdı ayta **ber**!(7:1) (*Havadisini anlat.*)

Xan qozğalgısı kelmese, ğala **bersin**. (7:2) (*Han kımıldamak istemiyorsa, yerinde oturmaya devam etsin.*)

Äy, bar, ayt, Mırzatayğa qımız sapıra **bersin**, _ dedi Băybişe sol jaq bosa ğağa zekire til qatıp. (8:1) (*Hey! Git, söyle, Mırzatay'a kıımız hazırlayadursun, dedi hanım, kapıdan sol tarafa doğru, sertçe seslenip.*)

Jaña ğana tunıq köldey möldirep jatqan zeñgir aspan tuyaq bastı şalışıqtay qoymaljitıp sala **bergen**. (10:1) (*Az evvel göl gibi dupduru duran engin gökyüzü, toynak deĝmiş çay misali bulanıklaşmış.*)

Tevkelevtiñ köñili birtürlü ortayıp sala **berdi**. (2c.6:1) (*Tevkelev'in morali anlaşılabilir bir halde bozuldu.*)

Qayta qalammen sızğanday jiñişke qası birtürli tunjırap sala **berdi**. (13:1) (*Kalemle çizilmiş gibi gözükken ince kaşları bir türlü soğuk renk saçıyordu.*)

Sondıqtan da jurıt qanşa öştesip jürse de, ayt jayın auwızğa ala **bermeytin**. (2c:294:1) (*Bundan dolayı da olsa gerek, millet karşılıklı kinlerini saklayamaz halde olsa bile oruç meselesini hiç konuşmazlardı.*)

Taylan jutınıp qoyıp tura **berdi**. (2c.280:1) (*Taylan yudumlayarak kalkmaya başladı.*)

At şaptırım aq ordanıñ sol jağında manadan beri ünsiz otırğan süyek bası küyeuwine keletin keñ mañday, qır murın, jaynaq köz băybişeniñ aq borıq tamağına bolması diril jügirdi, biraq bultiyğan etti erinderi sol bülk etpegen qalpı qala **berdi**.

(6:1) *(At koşturacak kadar geniş ‘ak orda’ nın sol tarafında, deminden beri sessiz oturan, çehresi kocasını andıran, geniş alınlı, düz, biçimli ve ince burunlu, neşe saçan parlak gözleri olan hanımın kireç gibi gerdanı, belli belirsiz titredi; fakat dolgun, etli dudakları o kıpırtısız hâlini sürdürüyordu.)*

Kel, Mırzatay, kire **ber**!(7:1) *(Gel, Mırzatay gir.)*

Sol-aq eken, közi qaytadan jumılıp jüre **bergeni**. (11:1) *(Tam o anı yakalamışken gözleri ister istemez kapanıverdi.)*

Küyme solardıñ tusına jete **berip** toqtadı. (2c.8:1) *(Süslü at arabası onların yanına yaklaştıkça durdu.)*

Bük tüsip jatıp alğan bükir jaldar da, oqtın-oqtın basın qıltıyıp, jaqındağanında jermen-jeksen bop buğa qalatın montanı töbeler de, tüs qıñğasın-aq irigen şalaptay reñinen ayırılıp jüre **bergen** bozarıñqı aspan da _bäri-bäri: <Sabaña tüs... Tap sonşalıq alıp uşatınday däneñe joq>, _ dep turğanday. (32:1) *(Yan tarafına yaslanarak yatan eğik sırtlı ihtyarlar da, zaman zaman kafalarını kaldıranlar, ama yaklaştıkça usulce duranlar da, öğle gelince ekşimiş ayran gibi bozulanlar da, aldaticı gökler de, tümü tümü “sakin ol, o kadar da kızmaya neden yok” dercesine bir hali yansıtıyorlardı.)*

Eger bul Bäubekti, ol Yumaştı jiberse _ < qauwip- qater eşteñe joq, kele **ber** > degenderi, al bul Mırzataydı, ol Taymastı jiberse _ < oylan, qapı qalma > degenderi. (2c.254:1) *(Eğer bu Baybeği, o da Cumaş’ı bıraksalar, “artık tehlike yok, bu aralarda gelebilirsin” deme anlamına gelir ki, eğer bu Mırzatay’ı, öbürü de Taymas’ı bıraksalar “bak, bir düşün, daha sonra üzölmeyesin” mesajı anlamına gelir.)*

I.1.1.2.1.3.4 –a/-e al-

Kazak Türkçesinde yeterlilik anlamı veren tasvir birleşik fiili yaygın olarak al-yardımcı fiiliyle yapılmaktadır. Olumsuzu -a almay- şeklinde yapılır.

Endeşe, ol äli de talay närseni umıtqanmen, tap bügingi kündi, tap Äbilqayırdı umıta **almas**. (2c.77:1) *(Öyleyse, şu an birçok şeyleri unutmasına karşın tam bu günü, özellikle Abulhayır Han’ı hiç unutamaz.)*

Qızdıñ üyi tügili, mañaydağı auwıldar, silti jutıp qoyğanday, qapelimde ünderin şığara **almay** qaldı. (2c.264:1) (*Kızın ailesini bırak, komşu köylülere bile bir şeyler çiğnemiş gibi seslerini bile **çıkartamadılar.***)

Endi söytip özimen özi bola **almaydı.** (2c.283:1) (*Bundan sonra daha önceleri gibi kendi kendisiyle **uğraşamaz oldu.***)

Tüsinbese, jartilay tutqınğa aynalıp bolğan elşi bulardıñ tutamınan endi qayda qaşıp qutıla **aladı.** (2c.79:1) (*Anlamamışsa, yarı yarisına tutsak sayılan Büyükelçi bunların kötü seslerinden nasıl **kurtulurdu.***)

Olarğa aytqızsañız, el bolar jurt ata-babaniñ aruwağı men qız balanıñ abıroyı jolında xalıqtı ustağan atan jilikti azamattıñ altın basın sadağağa şala **aladı.** (2c.293:1) (*Eğer onlara söyletirsenez yaşayan memleketin ata-babalarının, ölen büyüklerinin ruhu önünde, kızcağızın namusu yolunda milleti yöneten dev kadar yiğitin bile altınca kafasını sadakaya **adarlar.***)

Onan da är gäpke bir soqtıqpay, äli de basımız pispey, istiñ bayıbına bara **almay** otırmız dep aşıq aytpaysıñdar ma?(2c.258:2) (*Neden “ şu kafamız daha hiçbir şeyin farkına **varamadı**” diye itiraf etmiyorsunuz ha?*)

Tüksiygen jündes qabağı, eki tanauwı deldiygen etti murnı, tomsırayğan qap-qalıñ erinderi öz salmaqtarın özderi kötere **almay** turğanday salbırap-salbırap ketken. (2c.8:1) (*Kapalı tüylü kabağı, iki deliği dikleşen etli burnu, şişkin kalın dudakları, kendi ağırlıklarını kendileri bile **kaldıramıyorcasına** aşağıya sarkmış.*)

Osıdan segiz jıl burın joñğar qırğanda qoyıñ özi tügili, qöleñkesin köre **almay** qalıp edik. (2c.65:1) (*Bundan sekiz sene evvel Cungar akını sırasında koyunun kendisini değıl gölgesini bile **görememiştik.***)

Abıroyın ayranday tökken sumbıraydıñ kim ekenin mılqauw beşara bäribir ayıp bere **almaydı.** (2c.268:1) (*Sağır ve dilsiz insan namusunu kaybettiren insanın kim olduğunu görse bile başkasına **söyleyemez***)

Bul ne tuwralı talas bolıp jatqanına qapelimde tüsine **almadı.** (2c.280:1) (*Bunun ne hakkında bir tartışma olduğunu o hemen **anlayamadı.***)

Eger äuwliye oniñ eşqanday jazıǵı joq, adaldıǵın meñzep nişan bildirse, xan eşkimge mağan naqaq jala japtıñ dep öştese **almaydı.** (2c.294:1) (*Eğer, evliya onun*

dürüst olduğunu bilse, onu hana bildirse o han kimseye boşboşuna ceza vermez ve intikam alamaz.)

Eki jaq qulaqtarınan eki türli uwağız aytıp sarnağan kereqar eki toptıñ qaysısına iylanarların bile **almay** jür eken ğoy. (2c.102:1) *(İki ayrı kulağına iki ayrı öğüt veren ve birbirine karşı olan iki grubun hangisine inanacaklarını bilememişlerdi.)*

Biraq xan men Qaraqalpaqtar arasında qanday añğime bolğanın anıq bile **almadı**. (2c.109:1) *(Fakat han ile Karakalpakların arasında ne tür bir konuşmanın geçtiğini açıkça bilememişlerdi.)*

Üyin artıp köşip kelgen üş kökmoynaqtıñ ekeuwi böten şaqtıñ otına üyrenise **almay**, işteri jarılıp jayrap qaptı. (280:1) *(Evini yükleyerek göçüp gelen üç deveden ikisi, başka yerin otuna **alışamayıp** karınları patlayıp da ölmüşler.*

I.1.1.2.1.3.5. –a/-e bas-

Zarf-fiil eki bas- yardımcı fiilini alarak cümlede bir eylemin başladığı anlamını katmıştır. Bunun yanı sıra tezlik anlamı kattığı örneklerde tespit edilmiştir.

Soraptap juta **bastadı**. (2c.73:1) *(İçine çekerek **içmeye başladı**.)*

Kün şığa **bastalğan** miymırt qiymıl äli sol qıbır-qıbır qalpqı. (2c.113:1) *(Güneş **çıkmaya başladığında** ki yavaş hareket hala daha devam ediyor.)*

Älginde ğana ortalarında otırğan qoydan qoñır taquwa qaytadan qaqsañdağan qudiretke aynala **bastadı**. (2c.90:1) *(Biraz önce yere diz çökerek dalıp oturan cinci hoca yavaş yavaş düzelererek, etrafına dönüp **bakınmaya başladı**.)*

Ängimeniñ bas kezinde qalmaq elşisiniñ sözinen ötirik tapqısı kelip, ayaqtan şalıp muqatıp, kekep-moşqap baqqan ker auwızdardıñ da birte-birte mısılşıl mısıl murttarı salbırap, közderine jilt qaşa **bastadı**. (2c.101:1) *(Konuşmanın başında, Kalmuk elçisinin yalanını bulmaya çalışıp, ayağından çekerek alay edip, dalga geçenlerin de şakacı kedi bıyıkları yavaş yavaş aşağıya doğru sallanıp, gözlerindeki ışık da **kayboluverdi**.)*

Tay jetelegender men qoy öñgergender elşilikke de şubıra **bastadı**. (2c.103:1)
(*Tay ile koyun getirenler, elçilik tarafına da **akmaya başladı**.*)

Manadan beri qarası joğalğanday jım-jılas jatqan tüz qustarı qalbalaqtap äldeqayda uşa **bastadı**. (9:1) (*Deminden beri bir yerlere sinmiş gitmiş gibi, ortalıkta görünmeyen bozkır kuşları, şimdi nereye olduğu belirsiz, rastgele **uçuşmaya başladılar**.*)

Kökjıyekten jalğız quym bop qılañ bergen şañ endi, mine, jan-jaqtan uyısıp tutasa **bastadı**. (10:1) (*Ufuktan tek hortum olup yükselen toz, şimdi işte dört bir yandan aynı noktaya hücum ederek birbiriyle karışıp **birleşmeye başladı**.*)

Qolındağı desteniñ şetine şığa bastağanda keñ tanauwı quwsırılıp, işi-bauwlı tartılıp **ändete bastadı**. (2c.89:1) (*Elindeki destenin ucuna gelince geniş burnu çekilip, nefesi daralarak **şarkı söylemeye başladı**.*)

Sodan-aq, Tевkelev arqasın tamğa süyegendey bolıp, joqtan özge närseqe şıqılıqtap küle **bastadı**. (2c.83:1) (*Ondan sonra Tевkelev sırtını dama diremiş gibi, herşeye kahkahayla **gülmeye başladı**.*)

Tüske deyin xan oradadan bireuw bolmasa, bireuw ayaq izin salatın şığar dep köp dāmetip edi, tūs qayta ol küderin üze **bastadı**. (2c.18:1) (*Öğleye kadar han ordasından olmasa da, birinin ayak sesini duysam diye umutlanmıştı, öğleden sonra bu hayalleri de **suya düştü**.*)

Urşıqtay üyirilgen sayın, älginde ğana sıqıytıp orağan sāldesi birtindep şeşile **bastadı**. (2c.90:1) (*İğ ağacı gibi dönünce biraz önce sıkı sıkı sardığı sarığı yavaş yavaş **çözölmeye başladı**.*)

Üstindegi jeñsizi jelibirey-jelibirey äuweli oñ qolınan, sosın sol qolınan sıpırılıp tüse **bastadı**. (2c.90:2) (*Üzerindeki kolsuz yelek sallanarak önce sağ kolundan, sonra sola çekilip yere **inmeye başladı**.*)

Mınauw uşan daladan Rossiyyağa Qazaqtardıñ bağınamız dep qol qoyğan sariala qağazı ğana qaytara alatınına közi endi jete **bastadı**. (2c.102:1) (*Artık şu engin bozkırdan Rusya'ya, Kazakların bağımlı olacağız diye imzalarını attıkları sarı alaca kağıdı geri götürebileceğine **inanmaya başladı**.*)

Onı körip elşilik te üyeleriniñ irgesin köme **bastadı**. (2c.103:1) (*Bunu gören elçilikte evlerinin çevresini **gömmeye başladı**.*)

I.1.1.2.1.3.6. –a/-e qal-

Bu yardımcı fiille kurulan tasvir fiilleri Türkiye Türkçesindeki tezlik fiiline benzemekle birlikte bazen birdenbire yapılışından başka hareketin sürekliliğini de ifade edebilmektedir.

Köz aldına tağı da tay qazan et pen mölteñdegen sirke sorpanıñ tura **qalğ**anı. (9: 1) (*Bakar mısın, gözlerinin önüne yine bir tay kazan dolusu etle, ııldayan sirkeli et suyu **geliverdi.***)

İytjemestin qulağına küydey jagıp jatqan tısqandardıñ beyqam şiyqılı da tım-tırs bola **qaldı.** (9:2) (*İtjemes'in kulağının susuzluğunu gidermekte olan farelerin gamsız, şıyk şıyk eden sesleri de **kesileverdi.***)

Özine salğanda qılışın jalañdatıp, ertesine-aq jetip keler edi, tım-tırs bola **qalğ**anına qarağanda, budan da ötken bir sumdıqtı gulaqına quyıp jatqan äzäzil bireuw bar şıgar, _dep seskendi. (2c.78:1) (“ Kendisine saldırılırsa ertesi gün kılıcını eline alarak hemen gelirdi. Sesi **çıkmadığına** göre, bundan da beter bir felaketi kulağına fısıldayan şeytansı biri var ”, diye şüphelendi.)

Xannıñ sol jaq qabağı sāl bülk etti de, qaytadan **tıp-tınış** bola **qaldı.** (8:1) (*Hanın sol göz kapağı bir kez titredi, arkasından hemen **sakinleşiverdi.***)

Bir apta boyı şektiler ouwılınan xabar tosqañ Bökenbay batır men Nuralı sultan kelgen pirädordı şömekey auwıldarı şaqırtıp ketti degendi estip, sol boyda salıp urıp şetip barıp sultannıñ üyine tüse **qaldı.** (2c.95:1) (*Bir haftadır Şektiler köyünden haber bekleyen Bökenbay Bahadır ile Nuralı Sultan, gelen cincinin Şömekey yurduna çağrıldığı duyunca, at koşuşturarak sultanın evine **geldiler.***)

Manadan beri qaq törde murnı qolaqpanday bop qaқыrayıp otırğan sırlıbay şañk ete **qaldı.** (2c.99:1) (*Deminden beri tam başköşede oturan kocaman burunlu Sırlıbay'in sesi aniden **çıkıverdi.***)

Aldındağı üyme tabaqqā kerenauw qol sozıp otırğan elşi mına xabardı estigende qulağın türe **qaldı.** (2c.106:1) (*Önündeki yemek yığılı tabağa gerilerek elini uzatan elçi bu haberi duyunca kulağını **kabarttı.***)

Rasında da, arada bes kün öter-ötpeste Äbilqayırđıñ auwılına bir top duwdırağan señşeñ bōrikti saww etip tūse **qaldı**. (2c.107:1) (*Gerçektende, aradan beş gün geçer geçmez, Abilkayır'ın köyüne bir grup kabarık tüylü bōrklüler geldi.*)

Burın kelmegen aqıl bugün nege kele **qalğan**? (2c.136:1) (*Önce aklına gelmeyen fikir, bugün neden gelmiş?*)

Ol jaldan asa bergende Qarqalpaqtıñ belgili biyi süyindik bastağan toğız kisi saww etip tūse **qaldı**. (2c.137:1) (*O tepeden geçer geçmez Karakalpakların ünlü biyi Süyindik ile dokuz kişi geldi.*)

Tek qursağına kirip alğan älbir aş tışqan: < Auw, nege kidirdiñ?>_ degendey, tağı da şiyıq ete **qalğan**da barıp jalma-jan apıl-qupıl asay bastadı. (19:1) (*Yalnız nereden çıktığı belli değil, kursağına girmiş bir aç fare : “ Hey, niye durdun?” dercesine “şiyk” ediverince, hemen aceleyle yemeye başladı.*)

I.1.1.2.1.3.7. –a/-e qoy-

Bu yardımcı fiil de asıl fiile uzun süre anlamı kazandırır. Bunun dışında asıl fiilin bildirdiği hareketin çabucak, birdenbire ve ani bir kararla yapılıp tamamlandığını da ifade etmektedir. -a, -e zarf-fiilinin qoy- yardımcı fiiliyle birleşmesine üç örnek tespit edebildik.

Endi, qutırğannan qutılğan depi orıs şebinen alıs ketpesek, irgemizge tınıştıq bola **qoymas**. (7:1) (*Artık “ kudurandan kurtulan yeğdir” diyerek, Rus sınırlarından uzaklaşmazsak, kapımızda sükût, huzur olmaz.*)

Qapelimde jer tübinen tüydek-tüydek köringen qoyu şandı da añday **qoy**maptı. (9:1) (*Böyle bir vaziyette yatarken, uzaktan yığın yığın yükselen, yoğun toz bulutlarını da fark etmemiş.*)

Söytip, İytjemeske Başqurtardıñ dämınıñ şamalıda buyıra **qoy**mas türı bar. (21:1) (*İşte, böylece İtjemes'e Başkurtlar ilinde aş yemek, kısa bir süre için kismet olmayacağı benziyor.*)

I.1.1.2.1.3.8. –a/-e ket-

Asıl fiile birdenbire veya uzaklaşma ya da kesin olarak sonlandırma ifadeleri verir. Türkiye Türkçesinde bu anlamı veren bir tasvir fiili yoktur. –a, -e zarf-fiilinin ket- yardımcı fiiliyle birleşmesine bir örnek tespit edebildik.

Sosın älgı otrġan jerinen jel jaqqa qaray qırıq qadam uzap, şalqasınan tüşip jata **ketsin**. (9:1) (*Sonra da demin oturduġu yerden, rüzgarın estiġi yöne doğru kırka adım ilerleyip, sırtüstü **uzanıversin**.*)

I.1.1.2.2. -y

-y zarf-fiil eki –a/-e zarf-fiil ekinin ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerine gelen şeklidir.

Bu eklerin Eski Türkçede -yu vs. kullanımları mevcuttur. Tekrar gruplarında kullanıldığı gibi birleşik fiil yapılarında da görülmektedir.

İncelediğimiz kaynaklarda Karahanlı Döneminde –y zarf-fiil ekinin kullanımına rastlayamadık.

Harezmi Türkçesinde –yu biçiminde kullanılır.-y zarf-fiil ekinin olumsuz olarak –may eki olarakta kullanılır. Tek başına kullanımları olduğu gibi bazı fiillerle de fiil terkipleri yapar.

*Eckman'ın belirsiz gerundium adını verdiği bu ekler Çağatay Türkçesinde -y şeklindedir. Eckman, bu ekin, bir hareketin şeklini göstermek, zaman ifade etmek, amaç veya hedef belirlemek, asıl hareketin sınırını belirlemek ve birleşik fiillerle çeşitli anlamlar kazanarak kullanıldığını ifade eder.*⁶⁶Bu dönem de tek başlarına kullanımları olduğu gibi bazı yardımcı eylemlerle fiil terkipleri oluşturur.

Kazak Türkçesinde –y şekli olarak kullanılır. Ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerinde kullanılır. Çoğunlukla birleşik fiil oluşumlarında kullanılmıştır.

⁶⁶ Eckman, *age*, s.113-121

I.1.1.2.2.1. Ekin Tek Başına Kullanılması

-y zarf-fiilinin tek başına kullanılması zayıflamıştır. Bunun için çalışmamıza esas olan eserde tek başına kullanımına rastlayamadık.

I.1.1.2.2.2. -y Zarf-Fiil Ekinin Tekrar Gruplarında Kullanılması

-y zarf-fiil eki aynen, eş anlamlı, zıt anlamlı fiillerden sonra gelerek tekrar(ikileme) grupları oluşturur.

I.1.1.2.2.2.1. -y Zarf-Fiil Ekinin Eş Anlamlı Tekrar Grubu Oluşturması

Aynı anlamdaki fiillerden sonra gelerek yapılan tekrar grubunda fiilde belirtilen hareketin devamlılığı vurgulanır. Romanda sadece iki örnek tespit edebildik. Çalıştığımız romanda eş anlamlı tekrar grupları için tespit edebildiğimiz örnekler şunlardır:

-Oyrattar mınauw alaman asırdan qorquwdıñ ornına, älgı gürsil şıqqan jaqqa qaray-ayqay salıp jügirip baradı. (77: 1) (*Oyrattar, bu kargaşadan korkmak yerine, deminki gümbürtünün çıktığı tarafa doğru **haykıra haykıra** koşuyorlar.*)

Auw**may**-Tök**pey** kelipti de qoyıptı qoy! (268:1) (*Düşün**müş** düşün**müş** aynısı olmuştu.*)

I.1.1.2.2.3. Birleşik Fiillerin Kuruluşunda Kullanılması

-y zarf-fiil ekinin tarihi süreç içerisinde tek başına kullanımı zayıflamış olup birleşik fiillerle kullanımı yaygınlaşmıştır.

I.1.1.2.2.3.1. -y ber-

Zarf-fiil ekine gelen ber- yardımcı fiiliyle cümleye belirli geçmiş zaman anlamı katmıştır.-y zarf-fiilinin ber- yardımcı fiiliyle birleşmesine üç örnek tespit edebildik.

Üy sırtınan äldekim tırp-tırp basıp alıstay **berdi**. (8:1) (*Dışardaki, tıp tıp basarak uzaklaştı.*)

Ol da muniñ auwızınan şıqqan sözdi piskektep odan äri qauwzay **bermeytin**. (29:1) (*O da şunun ağzından çıkan lafları çoğaltma peşinde olmaması sebebiyle durduğu yerde bırakır giderdi.*)

Sayatqa miniletin quw ayaq jılqılan quwanaq jelispen jalğız üy otırğan qulama qoynauwdan uzay **berdi**. (32:1) (*Ancak eğlenceye yönelik binek atların usulce koşturmasını izlerken yapa yalnız duran evden uzaklaştığını fark etti*)

I.1.1.2.2.3.2. -y bas-

Zarf-fiil ekine bas- yardımcı fiilinin gelmesiyle cümleye bir eylemin başladığı anlamını katmaktadır.

Tevkelevtiñ köñilindegi urı uşayım tağı da qınsılay **bastadı**. (2c.74:1) (*Tevkelev'in gönlündeki gizli merak gene ulumaya başladı.*)

Kün batsa boldı, atqızdıratın barımtaşılardıñ özi-aq aq patşanıñ adamdarınıñ äuw bastağı aptıqqan köñilin basıp, kökirekterin jerdey qıp jentektey **bastap** edi. (2c.78:1) (*Hava kararınca, etrafı sararak, sabaha kadar gözlerini hiç kapattırmayan, düşmanlık gayesiyle hayvan götüren kimseler kendileri de çarıçenin adamlarının ilk önceki havasını dindirmiş, kendilerini bir köşeye sıkıştırmıştı.*)

Sosın kirşiksiz appaq şubalğan matanı basına qayta oray **bastadı**. (2c.89:1) (*Sonra yerde yatan temiz ve bembeyaz kumaşı tekrar başına sarmaya başladı.*)

Moynındağı toqsan toğız jiyde tasınan örilgen taspiyığın alıp, sanay **bastadı**. (2c.89:2) (*Boynundaki doksan dokuz işde çekirdeğinden örülen teşbihini eline alarak saymaya başladı.*)

Älginde ğana jer tizerlep mülgil otırğan piräder birte-birte tikteliip, jan-jağına jaltaq-jultaq qaray **bastadı**. (2c.90:1) (*Biraz önce yre diz çökerek dalıp oturan cinci hoca yavaş yavaş düzelererek, etrafına dönüp bakmaya başladı.*)

Sultanniñ sonda bir kezde özi qaşıp ketken taqqa qaytadan jemsauwı bülkildey **bastâğanı** ma? (2c.93:1) (*Sultan da bir zamanlar kendi kaçarak kurtulduğu tahta tekrar oturmak mı istiyor?*)

Qazir biylerdiñ kökiregine anadağıday emes bir kümän ornay **bastâğanday**. (2c.102:1) (*Şimdi biylerin gönüllerine bir şüphe yerleşmeye başlamıştı.*)

Top-top atılar jan-jaqtan qauwmalap qorşay **bastadı**. (13:1) (*Sonra onu izleyen bölük bölük atılar dört bir yandan yaklaşıp kuşatmaya başladı.*)

I.1.1.2.2.3.3. -y ket-

Zarf-fiil ekine ket- yardımcı fiilinin gelmesiyle cümleye belirli zaman anlamı vermiştir. -y zarf-fiilinin ket- yardımcı fiil ile birleşmesine bir örnek tespit edebildik.

Arttağılar şatqaldıñ auwzına qaray kerı burılıp, keñge şıǵıp algısı kelip jantalasıp edi, tasadan <Tulparlap!>qoyğan qalıñ attı keskestey **ketti**. (275:1) (*Arkadakiler derenin başına doğru geri dönüp geniş bir alana çıkmak istemişlerdi ki, gizlendikleri yerden atlarını dört nala koşturup birden hücum geçeren kalabalık atlı yollarını kesti.*)

I.1.1.2.2.3.4. -y şıq-

Zarf-fiil ekine şıq- yardımcı fiilinin gelmesiyle cümleye belirli zaman anlamı katmıştır. Romandan sadece bir örnek tespit edebildik. -y zarf-fiilinin şıq- yardımcı fiiliyle birleşmesine bir örnek tespit edebildik.

Kenet qulağın jara aşu ayqay şıqtı. (12:1) (*Aniden, çok yüksek, tiz ve acı bir haykırış çıktı.*)

I.1.2. Birleşik Yapılı Zarf-Fiiller

Bu başlık altında iki zarf-fiil tespit edildi, bunlar –may/-mey;-bay/-bey;-pay/-pey ve -kalı/-keli; -galı/-geli zarf-fiil ekleridir.

I.1.2.1. –may/-mey; -bay/-bey; -pay/-pey Zarf-Fiil Eki

Bu yapı bir çok gramer kitaplarında basit zarf-fiiller içerisinde değerlendirilmektedir. Bizim birleşik zarf-fiiller yapısının içerisinde değerlendirmemizin nedeni –may ekinin –ma olumsuzluk ekinin üzerine gelmesiyle oluşmasıdır.

Olumsuz zarf-fiil ekidir. Türkiye Türkçesindeki karşılığı –meden, -madan, maksızın, -meksizin'dir. –ma olumsuzluk ekinin üzerine –y zarf-fiilinin gelmesiyle oluşmuştur. İncelediğimiz gramer kitaplarında⁶⁷ bu ekin Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde kullanımına rastlayamadık.

Harezmi Türkçesinde nadiren –mayın şeklinde kullanılmıştır. –p, -pan ve –a, -u –yu zarf-fiillerinin olumsuzunu yapar⁶⁸.

Çağatay Türkçesinde bu ek –may, -mey; -mayın, -meyin şeklindedir. –mayın, -meyin gerundiumu, sadece şiirde vezini sağlamak için kullanılır⁶⁹.

Modern Kazak Türkçesinde ise bu ek –ma olumsuzluk eki ile –y zarf-fiil ekinin birleşiminden oluşur.

⁶⁷ Gabain, age;1988,s.85, Tiken,age:s.133-160.

⁶⁸ Eckman, age, 1996, s. 24-26.

⁶⁹ Eckman, age, 2009, s. 113-121.

I.1.2.1.2. Zarf Görevi

Türkiye Türkçe'sindeki –**meden**, -**madan** ekinin anlam ve işlevinde kullanılır.

Ruwbasıları oğan qapelimde qanday jauwap bererlerin bilmey sasqalaqta qalğanday bir-birine qarastı. (2c.8:1) (*Boy başları, o anda, ona ne diyeceklerini bilemeden şaşırıp kalmış gibi birbirlerine baktılar.*)

Oğan bılayğı kisilerge körsetpey, körge-bilgenderin tügel jazıp otıradı. (2c.15:1) (*Ona, hiç kimseye çaktırmadan görüp öğrendiklerinin tümünü yazması gerek.*)

Elşiniñ oyın aytpay tüsingen Äbilqayır: (2c.21:1) (*Elçinin düşüncesini söylemeden anlayan Abilqayır:*)

Bäri de äldebireuwlardı köz jazbay baqlap, äldenege qulaqtarın türüp tıñ tıñdap jatqanday. (2c.12:1) (*Hepsi de sanki birilerini gözden kaçırmadan takip ediyor, sanki kulaklarını dikerek bir şey dinliyor gibiydiler.*)

Qazaqtar jılmañıl eki dürkin-äyeli mamır tuwa sosın sümbile tuwa taylı-tayağı qalmay Kültöbe'de bas qosadı. (70:1) (*Kazaklar, artık her yıl iki kez, önce Mayıs gelince, sonra da Sümbile'de büyüğü küçüğü demeden Kültöbe'de buluşur oldular.*)

Közün aşpay nıranıp biraz jatıp edi. (206:1) (*Gözlerini açmadan, mırıldanarak bir müddet, öylece yattı.*)

Ajal auwzında jatqan äkesine janı aşığan bop, jurtqa qaramay, Türkistan asıp ketti. (340:1) (*Ecel ağzında yatan babasına acımış gibi yapıp, kimseye bakmadan Türkistan'a gitti.*)

Oğan jüzin de burmay, maydan jaqqa masattana köz tastadı. (332:1) (*Ona yüzünü bile çevirmeden, meydan tarafına memnuniyetle baktı.*)

I.1.2.2. -kalı/-keli; -galı/-geli Zarf-Fiil Eki

Kazak Türkçesinde –ğalı/geli;-qalı/-keli olmak üzere ses uyumları bakımından dört şekilde bulunan bu ekin Türkiye Türkçesindeki biçimi –alı/-eli şeklindedir. Eski Türkçede –galı veya -kalı şekillerinde görülen bu zarf-fiil ekinin Ergin(1985, 342)

Eski Türkçede -galı/-geli şeklinde olduğunu ve Batı Türkçesine –alı/-eli biçiminde geçtiğini, Eski Türkçede “-mak için” anlamında sebep gösteren bir hal zarfı yaptığını açıklar.

I.1.2.2.1. Zarf görevi

Türkiye Türkçesinde baştaki sessizin zamanla düşmesi sonucunda –**alı/-eli**, –**dığından beri**, –**alı beri** biçimleri kullanılır. Eylemin sebebini bildirerek durum zarfı yapar.

Qazaq Qazaq bol**ğalı** qaq maydayıman tüyilgen judırıq bop turıp alıp, adımın aşqızbay kele jatqan da sol.(202:1) (*Kazak Kazak olalı tam alnında sıkılmış yumruk gibi duran, çakılmış kalmış gibi hiç gitmeyen, bugüne kadar hala da adım attırmayan da O'dur.*)

Uwfadan şıq**qalı** bes aptanıñ işinde, eñ bolmasa, bir ret aspanğa bult aynalıp, jañbır sirkireseyşi. (201:1) (*Ufa'dan çıkalı, beş hafta oluyor, bu beş hafta içinde, hiç olmazsa bir kez gökyüzünü bulutlar kaplayıp, yağmur yağsa ya!*)

Endi, mine, bolat ölb**eli** qanşa uwaqıt ötti? (340:1) (*Şimdi ise, işte Bolat öleli ne kadar geçti.*)

Bu işleviyle kullanıldığında Türkiye Türkçesinde –**mak için**, –**maya** eklerini karşılar.

Äne bir erkek bir jaqqa jol jür**geli** jıynalsa kerek, üyine qırıq kirip, qırıq şıqtı. (2c.13:1) (*Bak bir erkek, bir yola çık**mak için** toplanıyor, evine kırk kez girip çıktı.*)

Bal aştır**ğalı** keldiñ be, joq, tūs jorıt**qalı** keldin be?_ dedi Taylan oñ qolında otırğan qaraşa balanıñ kekiline tanauwın köme tūsip. (30:1) (*Fal baktırmaya mı, yoksa rüyanı yorumlatmaya mı geldin, dedi Taylan, sağ yanında oturan kara yağız oğlanın perçemine burnunu gömerek.*)

Añğa şıqqan qalıñ qolınan bölünip, şağın nökerimen soqqanına qarağanda, bunımen birdeñe jaylı söyleş**keli** kelgen goy. (30:2) (*Ava çıkan kalabalık askerinden ayrı, küçük bir nöker bölüğüyle buraya uğradığına bakılırsa, kendisiyle bir şey konuş**mak için** gelmiş olmalı.*)

Bolat ölip, ağa xanniñ tağı bosağalı turğanda, olar ölse de sağan ereme?(340:1) (Bolat ölüp, ağa hanın tahtı boşalmak üzereyken onlar senin peşinden hiç giderler mi?)

I.1.2.3. Sıfat Fiil Ekleriyle Kurulan Birleşik Zarf-Fiiller

Sıfat-fiil ekleri üzerine gelen isim hal ekleri, isim çekim ekleri ve eklentiler (enklitik) gelmek suretiyle geçici birleşik zarf-fiiller oluşur.

I.1.2.3.1. –QAn Sıfat-Fiil Ekiyle Kurulan Birleşik Zarf-Fiil Ekleri:

Sıfat-fiil eki üzerine, yönelme, bulunma, ayrılma, eşitlik hali ekleri; son çekim edatı, küçültme eki, iyelik eki ve pekiştirme eklentisi gelmesiyle oluştuğu görülmektedir.

I.1.2.3.1. -qanda/-kende; -ğanda/-gende; -qanında/-keninde;-ğanında/-geninde

-ğan sıfat-fiil ekiyle –da bulunma durumunun birleşmesinden oluşan bu zarf-fiil eki Kazak Türkçesinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

Bu zarf-fiil cümledeki yüklemi birbirine zaman bakımından bağlayarak aynı anda gerçekleştiklerini bildirir. Türkiye Türkçesinde “-dığında/-diğinde; -dığı sırada/-diği zaman” zarf-fiilinin yaptığı görevi yapar.

Irğızdıñ tağı da sonday bir jer tübinen orağıtıp keler ülken iyinine endi jaqınday bergende, alda ketip bara jatqan sarıala küymeniñ qasındağı nökerdiñ biri şauwıp kep: (2c.6:1) (Irgız'ın yerin dibinden dolanarak dönen büyük yatağına artık yaklaşılmaya başlandığında önde giden sarı alaca faytonun yanındaki nökerlerin biri koşarak:)

Eki arada bes qadamday jer qalğanda barıp küymesin toqtattı. (2c. 7: 1)(Aralarında beş adım gibi mesafe kaldığı zaman varıp faytonunu durdurdu.)

Arada eluw jıl ötkende külli Mañğul tağınıñ jaña iyesi Aday xan asauw oyrattardı juwasıtam dep jürüp, Elbektiñ kebin özi kiyedi. (73:1) (Aradan elli yıl geçtiğinde, külli Moğol tahtının yeni sahibi Aday Han, asi Oyratları ehlileştireceğim derken, Elbek'in akıbetine uğrar.)

Äbilqayır sonı oylağanda, moyın omırtqasınıñ bireuwi kürt omırılıp tüksendey, eñsesi jıgılıp, eñkeyip ketedi. (75:1) (Abilkayır, bunları düşündüğünde, boyun omurgalarından biri küt ederek kırılıp düşmüş gibi oluyor, ensesi yıkılıp eğiliveriyor.)

Tizgindi ol alğanda, äñseyinde alauwız Jonğar qıñq demepti deydi. (75:2) (O, halkının yönetim dizginini eline aldığı anda, genelde birbirleriyle kavgalı dövüşlü bir hayat sürdüren, birliksiz Cungarlar, hiçbir şey dememişler.)

Auwılğa eki şaqırımday jer qalğanda öñkey aqboz at mingen eluw şaqtı egde kisiler aldarınnan şıgıp, domalaq töbeniñ küngey betine qaray bastap jürdi. (2c.8:1) (Köye iki kilometre kadar yol kaldığında, hepsi beyaz ata binen elliye yakın kişi, bunları karşılamak için, yuvarlak tepenin güney tarafına doğru hareket etti.)

Sol Eset mınauw jol boyınan şığa kep, tobilğınıñ sabınday qızıl taramış qolın Bökenbaydıñ aq tanayw tulparınıñ jalına sozıp, jabısıp ayrılmay qalğan, iyt julğan torğayday qara sıyraq bireuwdi körgende, jüregi äldenege şım ete qaldı. (347:1) (İşte bu Eset, şu yolda, bir köşeden çıkıveren, kızılık ağacının sapı gibi zayıf, kızıl elini Bökenbay'ın ak burunlu yilkısının yelesine uzatır uzatmaz yapışmışçasına bırakmayan, köpeğin daladığı bir serçeye benzeyen, kuru kemik garibanı görünce, yüreği cız etti.)

Al jeke-jeke qalğanda, qay-qaysısı da esikteği qoyşınıñ <mağan buyırmaytın köten boğımen pissin> degeniniñ kelin keltirip, < bizge buyırmaytın baqıt qşkimge de buyırmay-aq qoysa eken> dep tileydi. (341:1) (Fakat yalnız kaldıklarında ise, her birisi de kapıdaki koyun çobanın “ Bana nasip olmayacak olan kuyruk pisliği ile pişsin. ” dediği gibi, “ Bize nasip olmayacak olan mutluluk hiç kimseye nasip olmasın. ” Diliyorlar.)

I.1.2.3.2. -ğanşa/-genşe; -qanşa/-kenşe, -ğanınşa/-geninşe; -qanınşa/-keninşe (-ğayınşa/-geyinşe; -qayınşa/-keyinşe):

-Ğan sıfat-fiil eki ile –ça eşitlik ekinin birleşmesiyle oluşan bu zarf-fiil eki Kazak Türkçesinde oldukça işlek bir kullanımı vardır.

Eklendiği eylemin başlangıç anına kadar cümlenin bildirdiği yüklemi zaman bakımından tamamlar. Türkiye Türkçesinde - incaya kadar, -dığı kadar, -ana kadar - ene kadar zarf-fiil ekleriyle karşıladığımız ve fiilin başlanmasına veya bitirilmesine kadar olan süreci ifade eden zaman zarfı görevinde kullanılır.

Batır aldındağı ayqay şağıldıñ basına şıq**qanşa** asığadı. (348: 1) (*Bahadır, önündeki büyük kumluğun tepesine tırmanabilmek için bayağı acele etti.*)

Jauğa ket**kenşe**, mına paqırğa ketsin. (347: 1) (*Düşmana gideceğine, şu fakire gitsin.*)

Anauw köz uşındağı ayqay şağıldan as**qanşa** auwzın aşıp qarama! (347:1) (*Orada görünen büyük kumluktan geçene kadar da ağzını açıp bakmayasın!*)

Osinauw daliyğan keñ qoynauwda ne bolıp, ne qoyıp jatqanın qaşan tas töbesinen tük**kenşe** eşkim bilmeydi. (146: 1) (*Şu geniş koyakta neler olup bittiğini, tam tepeden ininceye kadar hiç kimse bilmiyor.*)

Minauw jaqpar şoqınıñ basına şığıp ap, mına jıqpıl-jıqpıldıñ ara-arasınan köziñ şalıp qalğan añ men qustı bükir sadaqtıñ beli jazıl**ğanşa** kere tartıp atqıñ keledi. (272:1) (*Şu yüksek kaya parçasının tepesine çıkararak, şu çukurların aralarından bakan hayvan ile kuşları kambur yayın beli doğrulana kadar gererek çekip vurmak istiyorsun.*)

Mana:<Qaşan Joñğar qolı tar şatqalğa tügel kirip, aldı şatqal tübindegi tığırıqqa kep tirel**genşe**, oq atpaymız, dibis ta bermeymiz>, -dep uwädelesken-di. (273:1) (*Demin: “Cungar ordusu dar kayalıklara tamamen girip de ön kayalıkların dibindeki dönemece dayanana kadar ok atmayacağız ,ses de çıkartmayacağız” diye anlaşmışlardı.*)

I.1.2.3.3.–ğanday/kendey;-qanday/-kendey;-ğanınday/-genindey;-qanınday/-kenindey

-gan sıfat-fiil eki ile –day (Eski Türkçede ‘teg’ benzetme edatı) birleşmesinden oluşan bu zarf-fiil eki, eklendiği fiille nitelediği fiil, fiilimsi, sıfat veya zarf arasında benzerlik ilgisi kurarak Türkiye Türkçesinde “-mış gibi, -dığı gibi, -yor gibi, -ar gibi, -mişçasına, -miş kadar, -dığı kadar, -acak kadar, -arcasına, -yorcasına. . vb” zarf-fiil ekleriyle aynı anlam ve görevde kullanılır. Türkiye Türkçesinde bulunmayan bu ek, Kazak Türkçesinde oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır.

Bet-auwzına bes batpan zil jiyip alğanday. (2c.8:1) (*Yüzüne beş kat yük yığılmış gibiydi.*)

Sol bir şetinen salbırap, şetinen tünjırap turğan zil-batpan bet älpettiñ bar salmağı soğan tüsip, äbden boldırtqanday kirjiygen ala köz kisige tüspey, aydalağa kilgire qaraydı. (2c.8:1) (*Bu tümü sarkmış, tümü sevimsiz, ağırlık çökmüş suratlar, tüm ağırlığı ona yüklenmiş tamamen yorulmuş gibi şişkin gözler, insana bakmadan çevreye yönelmişti.*)

Odan bir adım keyin qaz-qatar tizilip turğan suwsar böriktiler tilderine terisken şıqqanday tomsara-tomsara qaptı. (2c.8:2) (*Ondan bir adım sonra dizilen ve susan börküler dillerine af çıkmış gibi suskundular.*)

Jüreginiñ bası may işkendey kilkip jürgende, öz balın özi jorımay-aq qoysın. (6:1) (*Midesi yağ içmişçesine kasılıp bulanırken, kendi falına kendisi bakmasa daha iyi.*)

Bar mañayğa jarqıldatıp jaqut monşaq tizip tastağanday. (2c. 10:1) (*Her taraf yakut boncuk gibi parlıyordu.*)

Älginde ğana gül-gül jaynap aldında turğan qatını qurğırınıñ ayaq astınan aydahar jutıp ketkendey jım-jılas joğalğanı. (206:1) (*Az önce çiçekler açmış, parıl parıl parlayarak karşısında duran karısı, ejderha yutuvermiş gibi aniden kayboldu.*)

Maysası jığılmağan keñ kögalğa бүkil bir auwıldıñ janı tüşel sıyıp ketkendey sarıala jibek şatıt tigildi. (75:1) (*Körpe otları henüz kırılmamış, büyük ve yemyeşil alana, bir obanın bütün insanlarını içine alacak kadar geniş, sarı ala ipekten kocaman bir çadır dikildi.*)

Ädeyi uwädelesip qoy**ğ**anday, aq patşanıñ elşiligin qabıldaıyın dep aq otawı tigip, äbigerlenip jatqan xan ordasına eşqaysısı jolamaydı. (350: 1) (*Özellikle anlaşmış gibi Ak Çar'ın elçiliğini kabul edeceğim, diye ak otağ dikip telaş içinde olan han ordasına hiç biri yaklaşıyor.*)

I.1.2.3.4. –qanmen/-kenmen; -ğanmen/-genmen

-gan sıfat-fiil eki ile men (ile) edatının birleşmesiyle oluşan bu zarf-fiil eki bağlama zarfı olarak genellikle karşıt durumu anlatan iki cümleyi birbirine bağlama görevini görür. Türkiye Türkçesinde –makla, -makla beraber, -masına rağmen, -sa da, vb. anlam bakımından karşıtlık ifade eden iki yargıyı birbirine bağlayan zarf-fiil ekleriyle aynı anlamda kullanılır.

Elbektıñ közi qurı**ğanmen**, Şıñğıs äuwletiniñ közi qurımaydı. (73: 1) (*Elbek ölse de, Cengiz sülalesi yok olup gitmez.*)

Biraq qanşa qoñır qozı bol**ğanmen** de, ızğındaıy Mağolstanda bira azuw da joq emes edi. (73: 2) (*Fakat ne kadar konur kuzu olsa da, halkı karınca gibi kaynayan Moğolistan'ın az da olsa karşı koyacak kuvveti vardı.*)

Sağan onday abıroydı <Alaş> urandılar qiy**ğanmen**, <Arqar> urandılar tiride kiyar ma? (340: 1) (*Sana öyle bir şerefi “Alaş” parolalılar layık görse de, “Arkar” parolalılar hayattayken hiç layık görürler mi?*)

Özderiñ ol kelgende meniñ ordamnan tabılıñdar! -dep qanşa qaqs**ğanmen**, sol arada olardıñ qaysısı da: <Söz bar ma!>, <Makul!>, <Äp, bärekelde!>- dep qauwqıldasqandarımın, bılay şığıp ap ärqaysısınıñ är qiyli qiyyalğa tüsken sıñayları bar. (145: 1) (*Sizler de, o geldiğinde benim ordamda olunuz! Diyerek ne kadar tekrarlarsa da, orada bulunanların hepsi: “İtiraz yok!”, “Makul!”, “Tamam!”, “Hay, çok yaşa!” diyerek bir ağızdan onaylarsa da, biraz uzaklaşınca, her biri kendine göre bir hayal kurmaya başlamışa benziyor.*)

Bular qanşa jabır-jubır ayqaylas**qanmen**, onıñ bayağı mıñdağan jıldar boyğı tılsım uyqısan selt etip oyanar türi körinbeydi. (270:1) (*Bunlar,her ne kadar*

durmadan bağırsalar da onun binlerce yıl boyu süren esrarlı uykusundan korkarak uyanacağı yok.)

Biraq olar qanşa jaltaqtap qarağ**anmen**, qarasur jaqpar tastar bäribir sır bere qoyar emec. (274:1) (*Fakat onlar her ne kadar durmadan etrafa baksalar da kara boz rengindeki taş parçaları yine de sır vermiyorlar.*)

Säl keñiske şıqqandar sayışıp ket**kenmen**, tar arnanıñ tabanında qalğandar kokke qaray atqılap, bosqa oq şaşqandarı bolmasa, eş qayran qıla almadı. (274:2) (*Biraz geniş yere çıkmış olanlar savaşmaya başlasalar da, dar mecranın tabanında kalanlar tepeye doğru boşu boşuna ok yağdırmaktan başka bir şey yapamadılar.*)

I.1.2.3.5. –qannan/-kennen; -ğannan/-gennen; –qandıqtan/-kendikten;-ğandıqtan/-gendikten :

-gan sıfat-fiil eki –nan çıkma durum ekini veya –dıq yapım eki ile –tan ayrılma durum ekini alarak sebep bildiren zarf-fiiller yapar. Türkiye Türkçesinde –dığından, -dığı için, -dığı anda, -ınca, ekleriyle aynı anlamda kullanılır. –qan sıfat-fiil ekinin –nan çıkma durum ekini veya –dıq yapım eki ile –tan ayrılma eki alarak zarf-fiil oluşturmasına dört örnek tespit edebildik.

Osınıñ özi eseñgirep qalğ**annan** sauw ma? (337:1) (*Bunun kendisi şuursuzlaştığından*

Rasında da, osı uyıqtap turğ**annan** sauw ma? (334:1) (*Gerçekten de, bu uyukladığından mı?*)

Köpşiligi sol ket**kennen** mol ketti. (145:1) (*Çoğu sırra kadem basmış gibi, “gidiş o gidiş” oldu.*)

Öz barmağındı öziñ qırşıp, qarsı kelgen qas duşpanıñmen qasıq qanıñ qalğanınşa arpalısıp, öz jastığındı ala ölg**ennen** baska amalıñ qaysı. (271:1) (*Kendi parmağını kendin kaşıyıp karşılaştığın hakiki düşmanıyla bir kaşık kanın kalıncaya dek mücadele edip, intikamını alıp da ölmekten başka çaren var mı?*)

I.1.2.3.2. –mas/-mes Sıfat-Fiil Ekiyle Yapılan Zarf-Fiiller

Kazak Türkçesinde -mas biçimindeki geniş zamanın olumsuz sıfat-fiil eki, -tan çıkma durum ekini alarak zarf-fiil ekinin işlevini üstlenir.

I.1.2.3.2.1. –mastan/-mesten; -bastan/-besten; -pastan/-pesten

Kazak Türkçesinde -mas biçimindeki geniş zamanın olumsuz sıfat-fiil eki, -tan çıkma durum ekini alarak –may zarf-fiil ekinin işlevlerini üstlenir. Türkiye Türkçesinde –madan/-meden;-maksızın/-meksizin zarf-fiil ekleriyle aynı işlevde kullanılmaktadır. Eklendiği fiilin gerçekleşmesinden önce temel cümlenin bildirdiği yargının gerçekleştiğini belirtir. Kazak Türkçesinde ‘burın, öndin’ zaman zarflarını da alarak, Türkiye Türkçesinde –madan önce/-meden önce zarf-fiillerini karşılar. –mas sıfat fiil ekinin –tan çıkma durum ekini alarak zarf-fiil oluşturmasına üç örnek tespit edebildik.

Qaruwlı jigitter oğan qaram**astan**, aq ter, kök ter bop, kömbeni arşıp baqtı. (18:1) (*Güçlü yiğitler bu yakıcı kızgınlığa aldır**madan** , ter içinde kömbeyi açmaya çalıştılar.*)

Elşi esikten attar-att**astan** aq üy işinde otırğan dar ala közderimen ata qarap, birinen soñ biri kiymeley söylep, jan alqımğa alıp berdi. (2c.121:1) (*Elçi kapıdan girer gir**mez** evin içindekiler sert bakaşlarıyla bakarak, birinin ardından biri konuşarak , iyice sıkıştırdı.*)

Endi, mine, bugin kep sadaqağa şalınğan qoñır qoşaqanday til tart**pastan** ketip jatır, ketip jatır. (273:1) (*Şimdi ise kurban olacak bir kuzu gibi ses çıkarm**adan** gidiyorlar.*)

SONUÇ

Sondan eklemeli bir dil olan Türk Dilinde ekler büyük önem taşır. Türk Dilinin anlatım gücüne kolaylık ve zenginlik getiren zarf-fiil ekleri, cümle içinde kullanıldıkları anlama bağlı olarak bir takım farklı görevler üslenmektedir. Biz Kazak Türkçesindeki zarf-fiil eklerini bu yönüyle inceleyerek Türkiye Türkçesi ile farklılıklarını ve benzerliklerini ortaya koymaya çalıştık.

Kösemşe adını alan zarf-fiil eklerini işlevleri ve anlamları bakımından incelediğimizde Türkiye Türkçesindeki işlev ve anlamları bakımından ve görünüşleri bakımından bazı farklılıklar gösterdiğini gördük.

Bu çalışmamızda Abiş Kekilbayulı'nın "Ürker" romanı örneğinde Kazak Türkçesindeki zarf-fiilleri tespit etmeden önce hem Türkiye Türkçesinde hem de Kazak Türkçesindeki birçok dilbilgisi kitaplarında zarf-fiiller konusunu inceledik.

İncelediğimiz örnekleri Türkiye Türkçesine çevirirken özellikle -p zarf-fiiliyle ve -a zarf-fiiliyle kurulan birleşik fiil kalıplarının çok yaygın olduğu ve bunların bazılarının Türkiye Türkçesinde karşılığının tam olarak bulunmadığı dikkatimizi çekmiştir. Diğer örneklerde de gördüğümüz kadarıyla iki şive arasındaki farklılıklar öncelikle şekil bakımından daha sonra eklerin yapılışı bakımından görülmektedir. Anlam bakımından birbirini farklı eklerle karşılayan zarf-fiil eklerinin bulunduğunu gördük ve bunları örneklerle açıklamaya çalıştık.

Kazakçadaki -a/-e ve -p,-ıp,-ip zarf-fiil eklerini Türkiye Türkçesinde bulunan -erek/-arak ve -p/-ıp/-ip zarf-fiil eklerine aktarmada zorlandık. Kazakçadaki bu zarf-fiillerin Türkiye Türkçesindeki bu zarf-fiillerin hangisine denk geldiğini anlamada zorlandık.

Türk Dilinin Kıpçak grubu (Kuzey-batı veya kuzey grubu) kollarından olan Kazak Türkçesi, coğrafya olarak da uzakta olmasının sonucunda Türkiye Türkçesi ile farklılıkları diğer şivelere göre daha çok hissedilen şivelere biridir.

Ancak benzerlikleri de ortaya konduğunda bu iki dilin lehçe farklılıkları göstermediği görülmektedir.

Çalışmamızda zarf-fiiller, yapıları bakımından basit, birleşik ve geçici birleşik zarf-fiiler başlıkları altında inceleme yoluna gidilmiştir.

Çalışmamıza esas olan eserde tespit edebildiğimiz basit zarf-fiiller şunlardır: Basit zarf-fiiller başlığı altında:Çalışmamıza esas alan eserde –p,-ıp,-ip basit zarf-fiilinin “Ülker” romanında çok sık kullanıldığını görmekteyiz. Bunlar hem tek başlarına hem de birleşik fiil kuruluşunda çok sık kullanılmıştır.Fakat romanın genelinde –p,-ıp,-ip ile yapılan ikilemelere çok sık rastlanamamıştır.

1.-p,-ıp,-ip zarf-fiil başlığında :

a. Kazak Türkçesi’nde –l ünsüzüyle biten fiillerde –p zarf-fiil eki getirilmesine:9 örnek tespit edildi.

b. -p zarf fiil eki bazı fiil tabanlarında kalıplaşarak zarflar türetmesine:8 örnek tespit edildi.

c.-p/-ıp/-ip zarf-fiil eklerinin –erek/-arak şeklinde kullanılmasına:7 örnek tespit edildi.

d.-p/-ıp/-ip zarf-fiil eklerinin –p/-ıp/-ip şeklinde kullanılmasına:2 örnek tespit edildi.

e.-p/-ıp/-ip zarf-fiil ekleriyle yapılan aynen fiil tekrarlarına:3 örnek tespit edildi.

f.-p/-ıp/-ip zarf-fiil ekleriyle yapılan eş anlamlı fiil tekrarlarına:5 örnek tespit edildi.

g.-p/-ıp/-ip zarf-fiil eklerinin –ken eki şeklinde kullanılmasına:1 örnek tespit edildi.

h.-p qap:2 örnek tespit edildi.

ı.-p qoy:4 örnek tespit edildi.

i.-p qal:9 örnek tespit edildi.

j.-p jat:14 örnek tespit edildi.

k.-p al:14 örnek tespit edildi.

l.-p jür: Süreklilik ifadesine:3 örnek tespit edildi.Şimdiki zaman bildirmesine:6 örnek tespit edildi.

m.-p ket:14 örnek tespit edildi.

n.-p jiber:5 örnek tespit edildi.

o.-p otır:8 örnek tespit edildi.

ö.-p tur:8 örnek tespit edildi.

p.-p kel:10 örnek tespit edildi.

r.-p bar:8 örnek tespit edildi.

s.-p tūs:2 örnek tespit edildi.

ş.-p zarf-fiilinin ek fiil ile çekimine:8 örnek tespit edildi.

t.-p zarf-fiilinin sıfat-fiil ile çekimine:8 örnek tespit edildi.

-p zarf-fiil ekinden sonra –a/-e ile yapılan zarf-fiil ekleri diğer zarf-fiillere göre daha sık kullanılmıştır.Bu zarf-fiillerin tek başlarına kullanımlarına “Ürker” romanında çok fazla rastlanmamaktadır.Fakat birleşik fiil kuruluşunda daha sık kullanılmışlardır.

2.-a/-e zarf-fiil başlığında:

a.-a/-e zarf-fiil ekinin –erek/-arak şeklinde kullanılmasına:5 örnek tespit edildi.

b.-a/-e zarf-fiil ekleriyle yapılan aynen fiil tekrarlarına:2 örnek tespit edildi.

c.-a/-e zarf-fiil ekleriyle yapılan eş anlamlı fiil tekrarlarına:örnek tespit edemedik.

d.-a/-e qap :1 örnek tespit edildi.

e.-a/-e jat: 8 örnek tespit edildi.

f.-a/-e ber:15 örnek tespit edildi.

g.-a/-e al:14 örnek tespit edildi.

h.-a/-e bas:14 örnek tespit edildi.

ı.-a/-e qal:11 örneke tespit edildi.

i.-a/-e qoy:3 örnek tespit edildi.

j.-a/-e ket:1 örnek tespit edildi.

k.-a/-e zarf-fillerinin Şimdiki zaman çekimine:2 örnek tespit edildi.

Ülker romanında –y zarf-fiil eki nadirende olsa kullanılmıştır. Tekli kullanımları çok bulunmamakla beraber birleşik fiil kuruluşlarında daha sık kullanılmıştır.

3.-y zarf-fiil başlığında:

a.-y zarf-fiil ekinin –me-ma isim-fiil eki yerine kullanılmasına:3 örnek tespit edildi.

b.-y zarf-fiilinin eş anlamlı tekrarlarında kullanımına:2 örnek tespit edildi.

c.-y ber:3 örnek tespit edildi.

ç.-y bas:9 örnek tespit edildi.

d.-y ket: 1 örnek tespit edildi.

e. –y şığ: 1 örnek tespit edildi.

Birleşik zarf-fiiller başlığı altında iki çeşit birleşik zarf-fiil tespit edilmiştir: Bunlardan birincisi -kalı/-keli, -galı/-geli; –may/-mey, -bay/-bey; -pay/-pey şimdiki zaman ekiyle kurulan birleşik zarf-fiillerdir. Bundan sekiz tane örnek tespit edilmiştir. İkincisi ise -qanda/-kende, -ğanda/-gende, -qanında/-keninde, -ğanında/-geninde(sekiz örnek tespit edildi), -ğanşa/-genşe, -qanşa/-kenşe, -ğanınşa/-geninşe, -qanınşa/-keninşe (-ğayınşa/-geyinşe; -qayınşa/-keyinşe)(beş örnek tespit edildi), –ğanday/kendey;-qanday/-kendey; -ğanınday/-genindey; -qanınday/-kenindey(sekiz örnek tespit edildi) –qanmen/-kenmen; -ğanmen/-genmen –qannan/-kennan;-ğannan/-gennen;-qandıqtan/-kendikten;-ğandıqtan/-gendikten(üç örnek tespit edildi) : –mastan/-mesten; -bastan/-besten; -pastan/-pesten(üç örnek tespit edildi) sıfat-fiil ekiyle kurulan birleşik zarf-fiillerdir

Bütün bu çalışmamızın sonucunda Kazak Türkçesinin kendine özgü anlatımıyla Türkiye Türkçesinden farklı bir gelişim süreci geçirdiğini; Türkiye Türkçesinin de içinde bulunduğu coğrafi, kültürel, toplumsal ve siyasi vb.. dış etkenlerle farklı bir gelişim süreci içinde geliştiğini görüyoruz. Kazak Türkçesinin geniş bir coğrafyada konuşulan bir şive olması bakımından benzerlik ve farklılıkların tesbitinde ve şiveler arasındaki bağların güçlendirilmesinde öncelikli bir önem taşımaktadır. Bu nedenle Kazak Türkçesi Gramer özelliklerinin incelenmesi ve bu şivenin Türkiye Türkçesi ile benzerlik ve farklılıklarının ortaya konması iki şive

arasındaki anlama ve aktarma sorunlarını zamanla en aza indirecektir diye düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

- GABAİN, A.Von, (Çev. Mehmet Akalın), (2000), Eski Türkçenin Grameri, TDK Yayınları, Ankara.
- YÜCEL, Bilal, (2000), “Türkiye Türkçesindeki Zarf-Fiillerin Yapı Bakımından Sınıflandırılması Üzerine”, Türklük Bilimi Araştırmaları, S.9, s. 75-114, Sivas.
- GÜLSEVİN, Gürer, (2001), “Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-Fiiller”, Afyon Kocatepe Üni. Sosyal Bilimler Dergisi C.II, S.2, s. 125-143, Afyon.
- GÜLSEVİN, Gürer, (2007), Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, TDK Yayınları, Ankara.
- KORAŞ, Hikmet, (2008), “Türk Lehçelerinde Hal Ekleri ve İsim Çekim Ekleri ile Teşkil Edilen (Geçici) Zarf-Fiil Şekilleri ve Türkiye Türkçesinde Karşılıkları”, s. 1-30 Niğde.
- EDİSKUN, Haydar, (1992), Türk Dilbilgisi, Remzi Kirabevi, İstanbul.
- ECKMAN, Janos (Çev. Osman Fikri Sertkaya), (1996), Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, TDK Yayınları, Ankara.
- ECKMAN, Janos (Çev. Günay Karaağaç) , (2009), Çağatayca El Kitabı, Kesit Yayınları, İstanbul.
- TİKEN, Kamil, (1999), “Türkiye Türkçesinde Basit ve Birleşik Zarf-Fiillerin İfade ve İşlevleri”, TDAY Belleten, C.I-II, S.42, s. 281-364, Ankara.
- ERGİN, Muharrem, (2000), Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, (1996), Karahanlı Türkçesi Grameri, TDK Yayınları, Ankara .
- GENCAN, Tahir, Nejat, (1983), Dilbilgisi, Kanaat Yayınları, İstanbul.

- KORKMAZ, Zeynep, (2003), Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep, (2007), Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara.
- KOÇ, K- DOĞAN, O. , (2004), Kazak Türkçesi Grameri, Ank., Gazi Kitabevi
- ISKAKOV, A. (1974) , Qazirgi Qazaq Tili,(Morfolojiya), Almatı, Mektep Baspası
- İSAYEV, Qazaq Tili, (1993) , Almatı.
- BANGUOĞLU, T. , (1995) ,Türkçenin Grameri, Ank., TDK.Yay. 3.basım.
- BURAN, Ahmet-Alkaya, Ercan, (1999), Çağdaş Türk Lehçeleri, Türkiye ve Türk Dünyası İktisadi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları, Elazığ, s. 251.
- TOMANOV, (1988), Kazak Tiliniñ Tarihi Grammatikası, Mektep Baspası, Almatı, s. 225-227.
- BEKTUROV, Ş.K.-BEKTUROVA, A.Ş., (2008), Kazak Tili, Atamura, Almatı, s. 89-90.
- ORALBAEVA,H. ,(1997), Qazirgi Qazaq Tili, Ana Tili, Almatı ,s. 189-190.
- BALAGAEV,M.-SAYRAMBAEV,T., (2003), Qazirgi Qazaq Tili, Sanat yayınları, Almatı, 523-531.
- ÖNER, Mustafa, (1998),Bugünkü Kıpçak Türkçesi, TDK Yayınları, Ankara, s. 228.
- VURAL, Hanifi-BÖLER, Tuncay, (2012), Ses ve Şekil Bilgisi, Kesit Yayınları, İstanbul, s. 252-253.
- ÇATIKKAŞ, M.Ata, (1996), Üniversiteler İçin Uygulamalı Türk dili ve Kompozisyon Bilgileri, 2. Baskı, Alfa yayınları, İstanbul, s. 133-134.
- NASKALİ, Emine Gürsoy, (1997), Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu, TDK, Ankara, s. 148.
- BENHÜR, M.H., (1993), Türkiye Türkçesinde Sıfat-fiil ve Zarf-fiil Eklerinin Fonksiyonları,Ank : Gazi Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KORKMAZ, Zeynep, (1994), Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek kalıplaşması Olayları, TDK Yayınları, Ankara, s. 57-58.

ÖZGEÇMİŞ

02 Aralık 1985 tarihinde Tarsus'ta doğdum. İlk ve orta öğrenimimi Tarsus'ta tamamladım. 2005 yılında Kıbrıs Yakınoğu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü kazandım. 2009 yılının Haziran ayında aynı bölümden mezun oldum. 2009 yılının Eylül ayında Yakınoğu Üniversitesinde Orta Öğretim Alan Öğretmenliği eğitimine başladım ve 2010 yılında tamamladım.

Tarsus İlçe Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı okulda Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak çalıştım.

2012 yılında Niđe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında yüksek lisansı kazandım. Niđe Üniversitesinde yüksek lisansımın ilk yılını tamamladıktan sonra Niđe Üniversitesi tarafından Kazakistan Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesine gönderildim.Kazakistan'da 8 ay kaldım. Bu kaldığım süre boyunca, tezimle ilgili bilgiler edindim,çeşitli kaynaklar topladım.Aynı zamanda Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesinde Türkçe öğretmeni olarak çalıştım.Mayıs ayında Kazakistan'dan Niđe Üniversitesine geri döndüm.

Duygu Akkoca

Adres: Anıt Mah.Atatürk cad.Gündođdu sitesi, B/Blok, Kat:5 No:15

Tarsus/Mersin.